

ДР. ДУШАН Љ. КАШИЋ

ИСТОРИЈА СРПСКЕ ЦРКВЕ
СА НАРОДНОМ ИСТОРИЈОМ

УЧБЕНИК ЗА III РАЗРЕД БОГОСЛОВИЈЕ

БЕОГРАД

1967.

сво крешива крст
З.Т. заједно

Библиотека С.П. Б.
СВ. ПЕТРА ЦЕТИ
Ц Е Т И Н

Бијело-Посе
црна Гора

Број 3261
Јг. Богосл.
Београд

ДР. ДУШАН Љ. КАШИЋ

ИСТОРИЈА СРПСКЕ ЦРКВЕ СА НАРОДНОМ ИСТОРИЈОМ

УЧБЕНИК ЗА III РАЗРЕД БОГОСЛОВИЈЕ

БЕОГРАД
1967.

РЕЦЕНЗЕНТ

Др Рајко Веселиновић, научни саветник Музеја града Београда
и члан-сарадник Одељења за друштвене науке Матице српске.

Издаје:

Свети архијерејски синод српске православне цркве

Умножава Патријаршијски управни одбор СПЦ — Београд

Тираж: 2.000 примерака

ПОЈАМ О ИСТОРИЈИ СРПСКОГ НАРОДА И СРПСКЕ ЦРКВЕ И КОРИСТ ОД ЊЕНОГ ИЗУЧАВАЊА

Историја српског народа је наука која проучава и систематски излаже живот српског народа од времена његове појаве до данас.

Како је Српска православна црква у пуном смислу речи народна црква, јер је чврсто везана за народни живот, немогуће је њену историју одвојити од националне историје српске. Зато историју српске цркве морамо проучавати у вези са националном историјом, јер ће се само тако добити права слика историјског развоја и српске цркве и српског народног живота уопште.

Историја спада међу друштвене науке зато што приказује развој друштвених односа у прошлости, који су у дугом каузалном ланцу условили садашње друштвено стање. Проучавањем ранијих друштвених збивања и многих тешких ситуација, које су добијале добра и рђава решења, савремено друштво учи како треба у сличним ситуацијама поступати. Зато је још у старини Цицерон назвао историју учитељицом живота (*Historia est magistra vitae*). Напоследку, ми Срби, изучавајући историју свога народа и своје цркве развијамо љубав према своме народу и својој цркви, која је у народу нашем створила велика дела и дивне споменике, који служе на понос нашем имену.

ПОДЕЛА ИСТОРИЈЕ СРПСКЕ ЦРКВЕ

Историја српске цркве дели се на пет периода, који у њеном историјском развоју представљају засебне целине.

I период обухвата време од досељавања Срба на Балканско полуострво до стварања аутокефалне српске цркве (1219).

II период је доба архиепископије (1219—1346).

III период је доба патријаршије (1346—1766).

IV период је време постојања покрајинских цркава (1766—1920).

V период почиње уједињењем покрајинских цркава (1920) и обновом патријаршије и траје до данас.

Handwritten signature or scribble in the upper right corner.

У В О Д С Л О В Е Н И

Етногенеза — Словени припадају тзв. индоевропској групи народа, који сада живе на огромном подручју од Индије до западне Европе. Јединство индоевропске групе најбоље се огледа у сродности језика, која се одржала и поред тога што су се у целој групи још давно пре Христа почеле на одређеним територијама да развијају посебне етничке групе. Као посебна етничка група Словени су се формирали у својој постојбини на земљишту северно од Карпата, а између великих река Дњепра и Одре. На северу су се простирали до Балтичког мора. То је прадомовина Словена. Несметаном етничком развоју ишао је на руку и добар географски положај овога подручја. Оно је било заштићено Карпатима, великим рекама, мочварама и барама од напада туђих народа, те су се Словени на њему могли и етнички и привредно несметано развијати.

Физичке и духовне особине Словена — Најстарији извори приказују Словене као високе и јаке људе. Боја коже и коса није им била ни црна ни плава него црвенкаста. Били су врло отпорни и лако су подносили хладноћу и жегу, кишу и снег, голотињу и оскудицу у храни. Становали су у колибама разбацаним по шумама и мочварама, које су им служиле као одбрамбена утврђења. Таква раштркана села пружала су се обично дуж река, једно недалеко од другог. Свака кућа имала је због сталне несигурности по неколико излаза. Нападне ли непријатељ на једно насеље, била су сва остала насеља, као каквим ланчаним системом, муњевито обавештавана. Сви су се брзо склањали у шуме и баруштине и отуда вршили нападе на непријатеља. Зато су и непријатељи нападали на Словене обично зими кад су баре и реке залеђене и кад шума без листа даје слабије склониште.

Словени су изнад свега ценили слободу. Пред непријатељем су се и у невољи понашали поносно и пркосно. Част свога племена и народа високо су ценили и увреде тешко праштали, тако да већ у првим писаним споменицима о Словенима има речи и о крвној освети

између појединих племенских скупина. Били су врло гостољубиви и трудили се да странца и госта чим боље угосте, а ако би му се догодила каква незгода, домаћин би га осветио као да је његов саплеменик. Заробљенике су после извесног времена пуштали да иду кући, али су им дозвољавали да могу остати и у словенској земљи као потпуно слободни. Словенски посланици путовали су к другим народима без оружја, ценећи њихову част и гостопримство, а носили су собом само музичке инструменте.)

Друштвено уређење и привреда — Словени су имали родовско друштвено уређење, које се сасвим разликовало од робовласничког друштвеног уређења старих цивилизованих и културних народа. Већи број племена удруживао се у савезе племена са наследним краљевима или кнежевима, који су могли наређивати само у незнатнијим стварима, док су о важним стварима доносили одлуку племенски скупови. Према казивању византијског писца Прокопија Словенима не влада један човек, него они од давнине живе у демократији, где се о врло важним и одлучним питањима заједнички саветује.

Словенска племена су се нарочито удруживала пред заједничком опасношћу, а кад ова прође, узајамни односи између племена су поново слабили. Често ратовање и стална ратна опасност довели су код Словена до *војне демократије*. То је заједница у којој се родовски односи постепено распадају. Баш тај *војни* карактер ове демократије довео је до истицања племенских и војних старешина, којима је у пљачки непријатељског добра припадао већи део, те се тако почела стварати имовинска и друштвена неједнакост, стварао се појам власти и почело је стварање државе. Главни део словенске војске била је пешадија наоружана копљем, луком са стрелицама и штитом. Коњицу су такође имали, али је она била малобројна. У непрестаним борбама усавршавала се њихова војна вештина, те су Словени почетком VII века представљали знатну и опасну војну силу.

Судство се код старих Словена заснивало на обичајном праву које се преносило с колена на колено. Није било ни посебних судова, већ су судиле задружне и племенске старешине. Спорови међу братствима решавани су на племенском или жупском скупу. Кад због убиства није долазило до мирног решења, мржња је стварала тежњу за крвном осветом. Да би се то ублажило установљена је откупнина или крварина тј. материјална надокнада противнику као откуп од крвне освете. У недостатку доказа да је неко крив или невин примењивао се тзв. божји суд. Осумњичени би голим рукама морао да из вреле воде извади какав предмет и да се не опече, ако је невин, или да руком ухвати врело гвожђе, па ако му опекотине не прођу за одређени број дана крив је и треба му судити.

Привреда старих Словена сводила се на земљорадњу и сточарство, али је исхрана много доприносио и лов. Земља је обрађивана најпре на паљевински начин. Земља, која се желела на тај начин обрађивати најпре се искрчила и искоришћавала 2—3 године као њива, а затим две године као пашњак. После тога опет се допуштало да петнаестак година ту израсте шума, која се затим опет палила и крчила, да би се земља опет обрађивала. Док се је код севернијих

племена употребљавала само мотика у обради земљишта из кога нису искрчени паљеви, код јужнијих племена се употребљавало рало.

Врло рано код Словена развија се и занатство. Обрада метала огледала се у изради оружја, алата и накита, а од дрвета су нарочито познати словенски чамци од једног комада дрвета, о којима често говоре страни писци.

Многобожачка вера код Словена, а посебно код Срба † Стари Словени веровали су у више богова, али се и у њиховом веровању, као и у свим многобожачким религијама, осећао јасан траг првобитног монотеизма. То се огледа у великом поштовању врховног бога. Хелмолд, хришћански мисионар међу балтичким Словенима пише у XII веку о њиховој вери: „Између разних богова којима приписују власт над пољима, шумама, над жалостима и весељима, они не поричу да један Бог заповеда озго с небеса свима осталима. Тај све-могући Бог занима се само небеским стварима. Сви други имају своје засебно занимање и свој посао, па се и њему покорavaju.“ О поштовању врховног бога код свих многобожачких Словена говори Прокопије Кесаријски у својој књизи „De bello gothico“ овако: „Словени верују да постоји један Бог који производи гром и који је једини господар васионе; они му жртвују стоку и друге сваковрсне жртве.“ Врховног бога замишљали су Словени као препуног славе и божанства. Кад је св. Бернард дошао босоног и у врло бедном оделу да незнабожачким Словенима проповеда хришћанску веру и кад им рече да је слуга правога Бога и да је од Њега самога послан да их спасе од идолопоклоничких грехова, рекоше му: „Шта, зар ми можемо веровати да си ти весник правога, врховног Бога, који је тако славан и пун свакојаким богатстава, кад си ти тако јадан и жалостан, да ни обуће на ногама немаш... Ти вређаш правога Бога!“

Код балтичких Словена био је врховни бог Световид, код источних Перун, а код Срба био је то изгледа Дабог или Дажбог (Даба). Световида су његови поштоваоци замишљали са четири лица, која гледају на све четири стране света. Центар његовог култа био је на балтичком острву Рујну (Риген). Перуна су замишљали као гро-мсвника, бога муња и громава. Његов култ је био велик и код Јужних Словена, што се огледа у топонимастици, јер имена многих брда или шума садрже у себи његово име. Српски врховни бог, Дабог, бог сунца, који је у хришћанско време наше историје сматран злим духом (хромн Даба), био је у многобожачком периоду такође у великом поштовању. Он је био „вишњи“ бог.

Поред врховног бога веровали су Словени у цео низ других богова, који су били персонификација природних сила или божанског старања о свету и човеку. Ту су пре свега женска божанства: Жива, богиња плодности и живота, Весна, богиња пролећа и Морана, богиња зиме и смрти. Ту су затим Волос или Велес, бог стада, Сварог или Сварожих, бог рата полапских Словена и Руса, Стрибог, бог мраза и ветра.

У религији старих Словена може се наћи много трагова дуализма. Пре свега има трагова да је код Словена био познат Бели бог

и Црни бог. О Белом богу задржао се траг у језику и фолклору. Код Срба се може чути: „Не види белог бога“, или „Видећеш ти свога белог бога“, Код Бугара: „Вика до белог бога“. Црни бог није био у старини бог зла. Он је тако назван по области којом управља (доњи свет) насупрот Белом богу, богу горњег света са којим је он чинио не антитезу или антипод у заратустровском смислу већ нераздвојни култни пар. У словенској топомастици сретамо случајеве да се два брда које раздваја река зову Црни бог и Бели бог (код Чеха Чорњебох и Билебох) и својим именима потсећају на ове богове и њихова два царства, два света. Трагови таквог веровања налазе се сигурно у оним речима наше народне песме:

„Та устани Никола, (= св. Никола)
Да идемо у гору,
Да правимо корабе,
Да возимо душице
С овог света на онај.“

Међу божанским бићима сретамо код наших предака и кућна божанства (пенати, лат. penates) о чему се сачувало много трагова у фолклору. Код Руса је то *дјодушка домовај*, код Пољака *домовник*, код Чеха *хосподаржичек* и *скржитек*, код штајерских Словенаца *шотек*. Код Срба је култ домаћем богу потпуно потиснут установом крсне славе, тако да и нема трагова о поштовању пената у нашој фолклористици.

Најдуже се из дохришћанског времена сачувало код словенских народа веровање у многа полубожанска бића, махом женског рода. Ту спадају *рођенице* или *суђенице*, које одређују живот и судбину новорођенчади (код Срба *усуд*). *Виле* одговарају нимфама класичне митологије. Оне бораве махом по шумама, око река и језера. На живот људи могу утицати и позитивно и негативно. Код Руса су ова митска бића називана и *русалке*. Многа митска бића утичу на живот људи само негативно. То су вампири, вукодлаци, тенци итд.

Култ старих Словена састојао се из молитава и принашања жртава. Жртве су биле у натуралијама и стоци, али је било и људских жртава. Жртве су се звале *требе*, а места где су се вршиле требишта. Храмове сретамо врло ретко, али зато на читавом словенском подручју сретамо *капишта*, као места где су били сабрани идоли. Она су се у већини налазила по шумама и луговима. До сада смо знали за словенске храмове (светилишта) у Аркони на острву Рујну (Риген) на Балтичком мору и за Кијевско светилиште у коме је кнез Владимир покушао обновити многобоштво, а у најновије време је откривено изгледа једно светилиште на Птујском граду у Словенији богу Триглаву, који је у веровању наших предака био идентичан са Световидом. Сва ова светилишта била су квадратног облика.

Идола (кумира, кипова) сачувано је врло мало. Било их је од камена, али изгледа још више од дрвета, највише од липовога дрвета, у чијем су се хладу највише и налазила кумиришта или капишта.

Вршилац култа звао се *жрец* или *волхв*. Нарочито су нам познати погребни обреди, после којих је у част мртвих давана *тризна* и *страда* (даћа).

У нашем фолклору, језику, пословицама, у називима места и личним именима сачувало се доста трагова старе религије наших многобожачких предака. Поред крсне славе која је заменила поштовање домаћег бога, остали су баш у вези са славом верски обичаји приношења хлеба и вина. То се чини и о Божићу, а клање јагњета о Ђурђевдану потсећа на жртвовање петла Дабогу. Култ бога Световида пренет је на поштовање св. Вида, Перунови громовнички атрибути приписани су код покрштених Срба св. Илији, уместо бога Волоса код хришћанских Срба је заштитник стоке св. Власије итд. На Перуна потсећа својим именом цвет перуника, брда и шуме са именом Перун, а на друге богове или њихова имена потсећају називи планине Триглав, града Велеса итд.

СЕОБА И ПОДЕЛА СЛОВЕНА

Узроци кретања Словена били су двојаки. Први узрок био је економски. Примитивна обрада земље није могла задовољити потребе племена, која су се све више множила, те су се морала тражити нова подручја ради добијања обрадивих површина. Други узрок је била „сеоба народа“, тј. масовно пресељавање племена и народа на огромним просторима Европе и Азије. Када су кроз „врата народа“ провалили у Европу средином IV века Хуни, покренули су они многа словенска племена из њихове постојбине. Зато су се Словени од IV до VII века кретали из своје прапостојбине и разилазили се у три правца: према истоку, западу и југу. Тако су настале три скупине Словена: Источни, Западни и Јужни Словени.

Онај део Словена који се почео спуштати према југу, на леву обалу Дунава, потпао је половином V века под власт хунске државе, коју је основао њихов краљ Атила (434—453). Тада је седиште хунске државе пренето из закарпатских степа у средњу Европу. Престоница хунског краља, велико село са кућама од дрвета, налазила се у долини Тисе. После Атилине смрти његова је држава убрзо пропала, како због међусобне борбе његових синова, тако и због напада многих потчињених германских племена. Пропаст те државе донела је слободу многим племенима на подручју Подунавља, не само германским него и словенским. То је уједно омогућило још веће, масовно и компактно насељавање Словена у Панонији, а нарочито на левој обали Дунава. Према казивању Прокопијевом из првих деценија VI века читава лева обала доњег Дунава (данашња Влашка) била је насељена Словенима, тако да други писци називају то подручје Склавинијом. Словени су насељавали тада и велики део Дације (данашњег Ердеља), а затим и северније области (данашњу Моравску, Словачку и Чешку).

ПРВИ ПЕРИОД

I ГЛАВА

ДОСЕЉАВАЊЕ СЛОВЕНА НА БАЛКАНСКО ПОЛУОСТРВО

Први напади Словена и Авара на Византију — Словени су с леве обале Дунава почели своје нападе на Византију већ почетком VI века у заједници са другим варварским племенима. Напади на Византију који су забележени као словенски („антски“) падају у доба византијског цара Јустина (518—527). Ти напади Словена у савезу са Бугарима продужили су се и за време владе цара Јустинијана (527—565), када су опустошене многе византијске провинције. Половином VI века опустошили су Словени цео Илирик и Тракију и допрли до Егејског мора. Враћали су се с огромним пленом. Међутим, пљачкашки походи Словена постепено се претварају у освајачке, а нарочито после стварања савеза са Аварима.

Авари су номадски народ турског порекла. Они су средином VI века под притиском западних Турака кренули из средње Азије у Европу. Прошли су преко подручја северно од планине Кавказа и Црнога мора и коначно се зауставили у средњем Подунављу. Ту су створили своју моћну државу на истом подручју где је пре сто година била Атилина хунска држава. Ту су они покорили затечена племена, нарочито Словене, с којима су створили моћан савез аварско-словенски. На челу овог савеза или државе налазио се каган, који је становао у хрингу (*hringus, circuli*), тј. у ограђеном простору са девет округлих насипа или ограда. Војску им је сачињавала одлична коњица, која није била способна за пешачку борбу. Зато су пешадију њихове војске сачињавали Словени. Они су били прва ударна снага, која је започињала бој, а за њима су долазиле коњичке јединице уз пратњу бубњева и масе резервних коња.

У својим нападима на Византију Авари су најпре напали на Сирмијум. Како је Византија због рата са Персијанцима морала да пребаци своју војску на исток, изгубила је битку са Аварима и 574. морала да им уступи део Срема и да им плаћа годишњи данак од 80.000 златника. 582. пао је и град Сирмијум у Аварске руке. После

тога Словени и Авари предузимају непрестане пљачкашке упаде у византијско подручје и одлазе све до Солуна, који ипак нису успели освојити, као што нису остварили ни свој сан о пљачки Цариграда. Кад је 591. Византија завршила рат са Персијом, окренула је своју војску против Авара и Словена, али је борба вођена са променљивом срећом, што је изазивало трзавице у политичком животу Византије и умањивало њену отпорну моћ против непријатељских напада.

Насељавање Словена на Балкану у време цара Ираклија — У доба цара Ираклија (610—641) поново је избио рат Византије са Персијанцима. Византијска војска пребачена је на исток и северна граница била је опет отворена аварско-словенским најездама. Око 615. Словени се раширише већ по целом Балканском полуострву. Процес овог насељавања тешко је пратити због оскудице у изворима. Словени и Авари су прелазили доњи Дунав код Доростола и Видина и спуштали се на Балкан из Склавиније, а код Сингидуна и Сирмија прелазили су Дунав и Саву из Паноније. Правац кретања био је јединама кроз долину Мораве и Вардара према Солуну, Цариграду и Драчу, другима у Далмацију преко Босне старим римским путевима из Ниша и Сирмија, а трећима уз Саву и Драву све до њихових извора у источним Алпима.

У овим догађајима разилазе се Авари и Словени у својим схватањима и намерама. Док Авари и даље врше ове походе само у циљу пљачке, Словени показују тежњу да се коначно настане на освојеној византијској територији. Зато сви походи словенских племена представљају у ствари етапе словенске колонизације на Балкану од река Саве и Дунава па до Пелопонеза. Како се је после неуспелог аварског напада на Цариград (626) њихова сила клонила своме паду, словенско-аварски савез је нагло слабио и Словени су били у све бољој могућности да самостално управљају својом судбином.

Словени су овим досељавањем у време цара Ираклија коначно постали претежни део становништва нарочито северно од линије Бар — Охрид — Костур, а било их је много и у самој Грчкој, па и на егејским острвима. Видећи да их не може отерати, а то не би било више ни корисно по интересе државе, чије би границе остале незаштићене, Византија је настојала да добије номиналну власт над словенским досељеницима. При томе се служила опробаним системом обдаривања словенских кнежева новцем и титулама и распривањем њиховог супарништва. Под таквим старешинама словенска племена су постајала византијски крајишници, па се ускоро после византијске победе над Аварима (626) јављају на Балкану словенске жупе под византијском врховном влашћу. У складу са таквим радом створила је византијска дипломатија теорију да су досељени народи као бегунци постали византијски поданици, а земља им је само дана на уживање као царски поклон. Ту је теорију записао цар Константин Порфирогенит, истичучи изрично да је земља Хрвата и Срба поклон цара Ираклија, који је ова племена примио као бегунце из земаља на северу. Међутим, да је било тако не би ови „бегунци“ у току пљачке колонизације порушили утврђене византијске градове, већ би створили посаде у њима и одмах постали крајишници око њих.

ХРИШЋАНСТВО НА БАЛКАНУ ПРЕ ДОЛАСКА СЛОВЕНА

Почеци хришћанства на Балкану — Проповед науке Христове и оснивање првих хришћанских општина на Балканском полуострву падају још у апостолско доба. Према предању које су записали старији хришћански писци, на Балкану, у Грчкој, проповедао је св. апостол Андреј, те је у Ахаји и мученички умро разапет на крсту. На основу тога је касније цариградска црква, да би парирала римској, доводила своје порекло у везу са св. апостолом Андрејем. За апостола Павла сигурно знамо да је на својим мисионарским путовањима долазио у Грчку и Македонију и да је водио бригу о црквеним општинама на Балкану. Зато је у Далмацију послао свога ученика Тита, па је и њему као и многим општинама у Македонији и Грчкој писао посланице да би унапредио ширење хришћанства и на овом подручју. Хришћанских општина било је још у првим вековима, у периоду гоњења, на целом подручју од горњег тока реке Дунава па до крајњег југа Балканског полуострва. Зато није чудо да је на овом подручју било и много мученика. У Диоклецијановом гоњењу првих година IV века поред многих мученика у Салони са епископом Дујмом (Домнус) на челу видимо као мученике Иринеја епископа сирмијског, Квирина сисцијског и Викторина петовијског, свештеника Молтана и Ђакона Доната из Сингидуна, лектора Полиона из Цибала и многе друге. Мученичку смрт претрпели су у Улпијани (Липљан) на Косову клесари Флор и Лавр, јер су једне ноћи порушили идоле у храму, који је подигао цар Лиқиније.

После Миланског едикта — Много боље можемо упознати црквене организације на Балкану у слободи хришћанске вере и цркве после Миланског едикта (313). Сем Тракије, која је од IV века ушла у састав цариградске патријаршије, све балканске области потпадале су под јурисдикцију римског митрополита, касније патријарха са титулом папе. На том подручју биле су тада сирмијска митрополија са седиштем у Сирмију, салонитанска (солинска) митрополија са седиштем у Салони и солунски папски викаријат.

1. *Сирмијска митрополија* основана је одмах после Миланског едикта. Обухватала је подручје између Саве и Драве као и неке епархије уз доњи ток Дунава. Под њену јурисдикцију спадали су епископи градова: Emona (Љубљана), Poetovio (Птуј), Celeia (Цеље), Siscia (Сисак), Mursa (Осијек), Cibalae (Винковци), Bassiana (код данашњих Доњих Петроваца у Срему), Singidunum (Београд), Viminacium (код Костолца), Aquae (Неготин?), Ratiario (Арђер испод Видина) и Oescus (Гиген код Никопоља на Дунаву).

Ова митрополија била је у IV веку поприште аријанских борби, јер су пионири аријанства били епископ сингидунски Урзације и епископ мурсијски Валечс. У Сирмију су одржана и четири сабора који су доносили аријанска исповедања (формуле) вере. Ова митрополија је опустела крајем VI века, кад су Авари опустошили Срем, заузели

град Сирмијум (582) у коме се после годину дана појавио пожар, а како Авари нису умели да гасе пожар, напустише град који је нашао своју пропаст у огњеној стихији.

2. Солинска архиепископија обухватала је све епархије на подручју римске провинције Далмације, која се простирала све до Дрине и Колубаре. Касније је њено подручје било сведено углавном на Далмацију у данашњем смислу. Седиште ове архиепископије било је у Салони, данашњем Солину. Касније ће седиште ове архиепископије бити пренесено у Сплит.

3. Солунски викаријат био је од краја IV века експозитура папске власти за подручје целог западног Балкана сем Далмације, све до иза Солуна и Сардије (Софије), заједно са Грчком и острвом Критом. У писмима папе Инокентија I солунском викару Руфу 412. године изрично се каже да под јурисдикцију викаријата спадају Македонија, Азија, Тесалија, оба Епира и Крит, обе Дакије, Мезија, Дарданија и Превалис.

4. За време цара Јустинијана основана је 535. на рачун солунског викаријата нова архиепископија под именом Јустинијана Прима. Тим именом је Јустинијан прозвао дивни град који је подигао у свом завичају и у коме је била резиденција новог архиепископа. Дуго се мислило да је Јустинијана Прима била саграђена на месту данашњег Скопља, али је такво мишљење сасвим неосновано. Како нам је од византијског историчара Прокопија остао детаљан опис града Јустинијане Прима, научници су запазили упадљиво слагање Прокопијевог описа са откопинама тзв. Царичиног града код Лебана, те данас многи мисле да је ту и била Јустинијана Прима.

Цар Јустинијан се при оснивању архиепископије Јустинијане Прима руководио политичким разлозима. Рим се налазио далеко од центра Византије и црквена јурисдикција папина над великим подручјем византијске државе уливала је цару бојазан да ли ће папа на овом подручју водити увек црквену политику онако како то одговара интересима византијске државе и цара. Пошто није могао да подручје солунског викаријата потчини цариградском патријарху, цар се нагодио са папом Вигилијем да се солунски викаријат подели и да се оснује нова самостална архиепископија. У њен састав ушле су обе Дакије (Дакија средоземна са седиштем у Софији и Дакија прибрежна од Смедерева до Никопоља), Горња Мезија (северна Србија), Дарданија (данас Призрен, Хвосно, Приштина и Скопље), Превалис (Црна Гора и Захумље), Македонија Секунда и део Паноније (Срем и Бачка). Овај териториј одредио је цар 545. својом новелом према договору са папом Вигилијем. Архиепископа Јустинијане Прима бирају и рукополажу подручни епископи. Он је само номинално признавао римску столицу, а у пракси није се то ни у чему осећало, већ је Јустинијана Прима била самостална црква. За аутокефалну признао ју је и V васељенски сабор 5³. Први архиепископ Јустинијане Прима био је Катилијан.

Постојање ове аутокефалне цркве прекинуто је у њеном најбољем цветању. На прелазу из VI у VII век, кад су Авари и Словени пљачкали и харали по целом Балкану, разорена је поред осталих градова и Јустинијана Прима. Истовремено је нестало и њене архиепископије, чије су епархије поново потпале под папски солунски ви-

каријат. Папа Гргур I (+ 604) обраћа се већ 602. архијереју Јустинијане Прима као обичном епархијском епископу.

Поред овог града постојала је и Јустинијана Секунда, Друга Јустинијана, којим именом је Јустинијан назвао обновљени стари римски град Улпијану. Тај град је био између данашњег Липљана и Грачанице на Косову. У римско доба била је Улпијана један од главних градова Дарданије и најважнија станица на путу од Скадра и Љеша до Ниша. И поред цареве жеље да се град који је одавно обновљен зове Јустинијана Секунда, одржало се старо име, које су у посрбљеном облику примили и наши преци и сачували га у имену Липљан.

Овакво црквено стање остало је на Балкану све до 732, кад је цар Лав III Исавријанин потчинио цело византијско подручје на Балкану цариградском патријарху, да би се осветио папи, који није пристао уз његову борбу против поштовања икона. Цариградска патријаршија добила је том приликом не само читаво подручје солунског викаријата него и целу Далмацију. Тек од X века повратиће папа Далмацију, а подручје солунског викаријата остало је и даље у саставу цариградске патријаршије, све док се на том подручју нису касније формирале словенске цркве.

5. Напоследетку треба споменути и Аквилејски патријархат у који су преткрај Старог века потпадали Млеци, Истра, Норик и Реција. Аквилеја се налази на Јадранском приморју западно од Трста. На северу је тај патријархат граничио са Салцбуршком архиепископијом, с којом је долазило до сукоба у погледу јурисдикције над словеначким подручјем. Коначно је Карло Велики 811. одредио да река Драва буде граница између ове две митрополитанске цркве. Тако ће покрштени Словенци остати у саставу овог патријархата све до XVIII века кад је он укинут (1751).

ЖИВОТ ЈУЖНИХ СЛОВЕНА У НОВОЈ ДОМОВИНИ

Однос досељених Словена према староседеоцима — Словени су насељавали своја нова станишта на Балканском полуострву и Источним Алпима после тешких борби, разарања и пљачке. Услед тога је велик део преосталог староседелачког трачког, илирског и романског становништва или емигрирао или се из жупних и обрађених подручја псвладио у планине и одавао се полуномадском сточарском занимању. Њих су досељени Словени називали Власима. Они су се касније, негде пре а негде после, потпуно пословенили. Зато се већ у феудалним нашим државама употребом имена Влаха није означавала национална или етничка припадност, него је то био назив за полуномадске сточаре, дакле за део становништва са специјалним занимањем.

Остаци романског становништва дуже су се одржали у приморским градовима, чувајући римске традиције и наслеђену градску самоуправу. Чувајући љубоморно тековине старе културе и свој на-

чин живота, ти су романски градови плаћали околним словенским господарима данак за кориштење малог подручја у залеђу града, које им је било потребно за издржавање. Поред свега тога, услед навирања словенског становништва у те градове, они су до XV века сасвим изгубили свој романски карактер.]

Од нероманизованих Илира нису подлегли словенизацији једино Арбанаси. Они су се при најезди Словена такође повукли у планине и живели су „влашким“ начином живота, али су касније потискивали Словене из жупних предела и постепено створили свој национални териториј. О бројном словенском становништву на овом подручју говоре многи топоними. Елбасан се некад звао Коњух, Корча води име од словенске Горице, Бераг је арбанашки изговор за Белград, Порадес на Охридском језеру је био стари Подградец и сл.

Асимилација словенског становништва са староседеоцима извршена је на грчком подручју где су Словени јелинизирани. О њиховом постојању пре асимилације са културно надмоћнијим Грцима говоре такође многи топоними, као и казивање византијских историчара да је читава северна Грчка била пословењена.

Груписања и појава племенских имена — Насељавањем Словена у њиховој новој постојбини настаје велики прелом у њиховом животу. Престало је време миграција, сталног кретања и тражења бољих услова живота, и почело је ново доба чврсте везаности за одређени териториј на коме боље услове живота треба стварати. До сталног настањивања постојаде су код Словена родовске јединице, везане крвљу и заједничким интересима у сталном кретању, нападима и обрани. Сада се јавља нови фактор који обједињује поједине групе. То је териториј. Иако су приликом насељавања најсроднија племена заједнички насељавала одређене територије и та територијална јединица је имала спочетка строго племенски карактер, ипак, убрзо ће се баш због везаности за одређени териториј, за његову обраду и одбрану, почети да стварају од појединих жупа територијалне племенске заједнице и племенски савези. Ове нове племенске заједнице добивају и нова, географска, племенска имена по реци, планини, граду или ком другом географском имену. Тако су настала племенска имена: Струмљани, Тимочани, Дукљани, Требињани, Захумљани, Неретљани итд. Поред тих имена ипак се није изгубило ни заједничко име Словени, као ни главна племенска имена Срби и Хрвати. Грчки и латински извори ће још дуго називати „Склавинијом“ (Склавинија, Sclavenia, Sclavonia) цело ово подручје које су населили Јужни Словени. Тај општи назив нарочито се очувао у имену Словенаца и у називу покрајине Славоније, која се све до XVI века назива „Словиње“. Поред Словенаца, у осталим крајевима које су населили Јужни Словени стапали су се племенски савези у на-
роде под именом Хрвата и Срба.

Име Србин — Ово име било је познато још пре сеобе наших предака на Балкан. Први пут срећамо га у VI веку код географа Вибија Секвестра за Словене на десној обали Лабе, а франачки хро-

ничар Фредегар помиње да је између 623. и 631. постојала српска кнежевина између река Лабе и Сале, чији се кнез Дрван придружио Самовој држави. Српско име среће се 680/681. у имену града Гордо-сервона у Витанији у Малој Азији, свакако по Србима које је Византија тамо колонизирала са Балкана.

Српско име за наше претке на данашњем нашем етничком подручју помиње се први пут 822. године у франачким аналима који се приписују Ајнхарду. Срби се ту помињу као силач народ који је запосео велик део Далмације, при чему се мисли на Далмацију у римском смислу (до Дрине и Колубаре). По византијском цару Константину Порфирогениту централна област српска је у сливу река Пиве, Таре, Лима и Ибра, али вели да су Срби насељавали и Босну, тако да Србија са Хрватском граничи на реци Цетињи. Према Порфирогенитовом казивању Срби станују не само у Србији, Захумљу и Требињу, него и у Паганији и Дукљи. Поп Дукљанин, писац тзв. Барског родослова, пише у XII веку да је Србија подељена на два дела, на Рашку и Босну.

Значење имена Србин различито се тумачило. Цар Константин Порфирогенит даје овој речи латинско значење, тако да Серви значи робови, тј. робови римском цару. Међутим, ово тумачење, које је требало да користи византијским политичким тенденцијама, демантовао је сам цар кад у истом спису вели да су Срби дошли под овим именом, дакле имали су то име и онда кад нису знали ни за Римљане ни за ропство, јер те институције у свом друштвеном уређењу нису имали. Ово тумачење употребљавали су касније према Србима нерасположени писци да би их понижавали и вређали. Шафарик је тражио значење ове речи у корену сер- (санскртски су-) што значи родити. Према томе тумачењу реч Срби значила би исто што и рођаци, сродници, народ. Други научници опет тврде да је сер- у старини значило човек, па уз кавкаски плурални наставак -би значи дакле много људи или народ. Напоследку, неки код корена сер- истичу значење везивати (латински serere — везати, низати, series — низ), те би према томе име Србин означавало човека који је везан за своје племе, за своју задругу. У малоруском језику глагол при-сербитисја значи пресајединити се, везати се или пристати уз кога.

У сваком случају, дакле, име Србин означава групу људи повезану крвним или друштвеним везама. Такво тумачење се слаже са родовским уређењем наших предака и са љубоморним чувањем задружног кућног устројства код Срба до најновијег времена.

ово

II ГЛАВА

ФОРМИРАЊЕ ПРВИХ ДРЖАВА *к*

ПРВА СЛОВЕНСКА ДРЖАВА КНЕЗА САМА

Насиља Авара над Словенима изазвала су удруживање словенских племена. Године 623. појављује се велики племечки савез који можемо сматрати првом словенском државом. Овај савез, или држава, створен је под вођством кнеза Сама, иза кога се вели да је био франачки трговац. У састав ове државе ушла су западна словенска племена од Полапских Словена па до Словенаца. Првобитну област ове државе, у којој је и букнуо устанак против Авара, сачињавала су чешко-моравска племена. Како је аварска сила после пораза под Цариградом 626. почела све више да слаби, Самова држава се ширила из чешко-моравске области, и окупљала даљња словенска племена. Тада је у њен састав ушла и словеначка Карантанија у источним Алпима, чији је териториј био у горњем сливу реке Драве и Муре.

Против нове словенске државе устао је франачки краљ Дагоберт, који је 631. поред своје војске подигао против Словена и Лангобарде, али је Самова држава одбила те нападе и одржала се пуних 35 година (623—658) до Самове смрти. После Самове смрти овај велики племенски савез се распао, јер још у свим његовим деловима није било стање сазрело за стварање државе. Одржала се једино кнежевина Карантанија у којој је за Самовог времена био племенски кнез Валук (око 630).

к

КАРАНТАНИЈА *20 74 5104*

После распада Самове државе одржала се Карантанија (тј. Коруска и Горња Штајерска) као самостална словенска кнежевина отприлике до 745. када су Авари тако страшно почели нападати Карантанију, да је војвода Борот морао позвати у помоћ Баварце. Ови

су заиста помогли Карантанцима да одбију Аваре, али су им после тога наметнули своју врховну власт. Нису им додуше бранили да и даље имају своје војводе, јер су им Карантанци требали као савезници против Франака.

У то време пада и покршавање Словенаца. Мисионари су долазили из Салцбурга, где је 696. основана епископија. Покрштавање Словенаца (Карантанаца) везано је за име салцбуршког епископа Виргилија (745—784), који је био ирско-шкотског порекла и у мисионарском раду међу паганским Словенцима није примењивао силу и тражио материјалну корист као франачки свештеници, него је настојао да се делује живом речју и примерним животом. На челу мисије послао је Виргилије једног епископа по имену Модеста, који је резидовао при цркви Госпе Свете код Крнског Града у Корушкој (+763). Поред свега тога Словенци су нерадо примали ове проповеднике и бунили се против њих, али је 772. њихову побуну угушио баварски војвода Тасило. Тиме је углавном решено питање верске и политичке везаности Словенаца за своје западне суседе. Од 803. словеначка територија била је у црквеном погледу подељена између салцбуршке архиепископије и аквилејског патријархата у Фурландској. Граница је ишла реком Дравом. Пошто се у Словенији ни касније није створило национално црквено средиште, него је она трајно била везана за стране црквене центре и латински обред, Словенци су примањем хришћанства везани за страну језичку културу.

Преткрај VIII века ушла је Карантанија у састав франачке државе као вазална кнежевина с унутрашњим самоуправљањем, да би мало затим постала обична франачка грофовија и напослетку војводство немачке државе.

Средиште Карантаније био је Крнски град на Госпосветском пољу у Корушкој. Ту се вршио избор и устоличење војвода по нарочитом церемонијалу, чему су следовали свечани црквени обреди у цркви Госпе Свете. Овај обред одржао се до XV века. Иако је он имао више симболичан значај, ипак је много доприносио очувању националне свести.

ПОСТАНАК ХРВАТСКЕ ДРЖАВЕ

Заметак прве хрватске државе био је савез хрватских племена, који се формирао на приморју између реке Цетине и планине Велебита. Одатле се овај савез ширио према северу. Племена између Гвозда (Велике и Мале Капеле) и Драве развијала су се потпуно одвојено од ових приморских племена. Она су до краја VIII века била под влашћу Авара. Докле код племена у приморју од IX века преовладава заједничко име Хрват, овде се задржало старо словенско име, Словинци, те се та област до краја средњег века, па и нешто касније звала Словиње, а касније Славонија. У науци се обично ова област зове Панонском или Посавском Хрватском, а она у приморју Приморском или Далматинском Хрватском.

Далматинска Хрватска је признавала врховну власт Византије, а Панонска је била под Аварима све до краја VIII века, кад су

Франци победили Аваре под Карлом Великим. Хрвати су тада већим делом потпали под власт Фрачака, јер је миром у Ахену (812) њима припала Истра и копнене хрватске области, док су под влашћу Византије остала само велика јадранска острва и градови Венеција, Задар, Трогир и Сплит.

У време франачке и византијске власти чињени су први покушаји на ширењу хришћанства међу Хрватима, па је у том циљу почетком IX века основана за Хрвате и посебна епископија у Нину, која је била потчињена аквилејском патријарху.

После смрти Карла Великог (814) нагло је почела да слаби централна власт у франачкој држави, те су се многи обласни кнежеви (маркгрофови) осамосталили. Тада је и Људевит кнез Посавске Хрватске дигао устанак (818), али није успио да збаци франачку врховну власт, већ се после угушења устанка морао склонити код Срба, вероватно у Босну (822). Његовом неуспеху много је допринела сарадња кнеза Борне из Далматинске Хрватске са Францима.

Из времена кнеза Трпимира сачувала се из 852. једна исправа у којој се он назива кнезом Хрвата (*dux Croatorum*). То је први помен хрватског имена у сачуваним изворима. У Трпимирово време добија ширење хришћанства у Далматинској Хрватској нови полет због доласка монаха-бенедиктинаца, које је Трпимир позвао из Италије и око 850. саградио им манастир близу свога двора под Клисом.

Тек за време Бранимировог сина Мутимира (892—око 910) Хрватска се развија у праву феудалну државу, која ће ускоро за време Томислава (око 910 — око 930) постати краљевином.

ПОСТАНАК СРПСКИХ ДРЖАВА

Срби су се населили на византијском земљишту. Зато је Византија настојала да над њима одржи своју власт, да би их с једне стране учинила безопасним, а с друге, да би их искористила у одбрани својих граница. Она је због тога мање силом, а више митом, платом, титулама и привилегијама држала у зависности српске племенске поглавице и кнежеве. Поред свега тога српски су кнежеви ипак непрестано тежили за самосталношћу и чекали само погодан час да се потпуно ослободе византијске власти. Остварењу те тежње српских кнежева сметало је понајвише рано формирање бугарске државе, која је била агресивна и спречавала нормалан развој младе српске државе.

СРБИЈА — РАШКА

Област првобитних Срба обухватала је пределе у сливу реке Лима, горње Дрине са Пивом и Таром, долину Ибра и горњи ток Западне Мораве. На њеној источној граници налазио се град Рас и река Рашка по којој је ова област понајвише и називана Рашком.

Прве рашке кнежеве или жупане, Вишеслава, Радослава и Прогига, знамо само по имену. Развој рашке државе можемо пратити

тек од времена кнеза *Властимира*, сина Просигојева. То је прва половина IX века, када се је Бугарска под каном Пресијамом нагло ширила, па је напала и младу Властимирову државу. Међутим, ова опасност помогла је Властимиру да још боље учврсти српски племенски савез и да после трогодишњег ратовања ололи бугарској сили. Победивши тако непријатеља који је угрожавао границу са истока, кнез Властимир се хтео осигурати и са запада. Зато је удао своју кћер за Крајину, сина требињског жувана Беле. Своме зету поделио је титулу кнеза („архонта“), те је тако Травунија била у зависности од српског владара све до друге половине X века.

Властимирови синови били су Мутимир, Стројимир и Гојник. У време њихове владе опет су Србију напали Бугари под каном Борисом (853—888), али су Срби успели да одоле Бугарима и да их победе. То је доказ да је Србија у то време била већ моћна држава.

Кнез Мутимир (860—890) је после победе над Бугарима протерао своју браћу и завладао сам. Он је умео да ојача и унапреди своју државу, што потврђује већ и сама његова дуга владавина. Јачање српске државе нарочито је постигао покрштавањем широких народних маса. Заједничка хришћанска вера одлично је послужила нивелисању племенских разлика, а кроз то истинском уједињењу српских племена и формирању српске нације.

Поред спољне опасности од Византије и Бугарске, велика опасност за младу српску државу лежала је у готово сталним династичким борбама, које обично прате развој младих држава, а бивају потпомагане од спољних непријатеља. Зато се ни Мутимирови синови (Првослав, Бран и Стеван) нису могли одржати на власти, јер их је већ око 891. прогнао *Петар Гојниковић*. Он је ослањајући се на Византију успео да се одржи на власти око четврт века поред свих напада својих династичких сродника, које је успешно одбијао и драстично кажњавао. У састав његове државе спадало је и Захумље. Владао је до 917. кад су Бугари упали у Србију, њега на превару ухватили, а за кнеза поставили унука Мутимирова *Павла Брановића* као свог вазала. Бугари су се и даље бојали српског ослањања на Византију, а Србима је опет тешко падала бугарска врховна власт, па су јој били неверни. Зато су Бугари 924. под царем Симеоном Србију опустошили и сасвим је припојили Бугарској.

Чим је умро цар Симеон (927), члан једне старе српске династије *Часлав Клонимировић* уз помоћ Византије брзо је успео да обнови српску државу. Та држава била је велика и поред централних српских области обухватала је Босну и Травунију. Једино је у Хуму и даље остао кнез *Михаило Вишевић*, који се после победе Византије над Бугарском ставио под заштиту Византије.

Часлав је дуго владао (927—око 950). Његова држава и народ много су трпели од Мађара, који су се утврдили у равницама Дунава и Тисе и на својим лаким коњима у добро организованим четатама упадали у српске области, нарочито у Босну, и очајно пљачкали. Часлав коначно пође против Мађара, сузбије их, али у тој борби и погине. По казивању попа Дукљанина Мађари су у једном ноћном препаду заробили кнеза Часлава и бацили га у Саву.

Значај кнеза Часлава је у томе што је он окупио у једну државу скоро све српске области, што је успешно сузбијао сепара-

тистичке тежње и што је ублажавао племенске хетерогености ради стварања јединствене националне свести.

После кнеза Часлава мало знамо о српској држави. Она је 971. као и Бугарска потчињена Византији, а затим је била у саставу Самуилове македонске државе. Кад је после њене пропасти (1018) Србија опет дошла под византијску власт, била је та власт више номинална, јер је национална свест била већ прилично развијена, традиција о српској држави жива, положај српских кнежева учвршћен, тако да Византија мора и да их моли да јој помогну. Иако раздирана династичким распрама и пригушивана од Византије, Србија је ипак ишла у сусрет својој слободној држави и лепшој будућности.

ДУКЉА

Већи део старе римске покрајине Превалис називао се Дукљом (Диоклитија) по рушевинама старог града Доклеје, близу којих је за време Турака подигнута Подгорица, ~~данашњи Титоград~~. Од XI века називаће се ова област и Зетом по речици Зети, десној притоци Мораче.

О развоју дукљанског племенског савеза и о његовим кнежевима дуго не знамо ништа. Тек на прелазу из IX у X век сазнајемо за дукљанског кнеза Петра, који се на једном оловном печату назива „архонт Диоклије”. Ова титула јасно указује на зависност ове државице од Византије. У таквој зависности била је Дукља и за време краља *Јована Владимира* крајем X века. Вазалство дукљанског кнеза било је тада Византији нарочито потребно због ширења моћног Самуиловог царства у Македонији. Свакако је у вези с тим ишло 993. једно посланство краља Јована Владимира византијском цару Василију II. Самуило је ипак 998. покорио Дукљу, а Јована Владимира одвео у ропство. Међутим, како је Владимир ускоро постао Самуилов зет, таст му је дао поново на управу Дукљу, којом је управљао све до 1016, кад га је убио Самуилов синовац Владислав из династичке суревњивости.

После пропасти Самуилове државе (1018) и Дукља је дошла поново под власт Византије.

ПРВИ ПОКУШАЈИ ПОКРШТАВАЊА СРБА

Упоредо са прилагођавањем српског народа новој средини и новим условима живота ишле су велике промене у друштвеном, економском и политичком животу, које су омогућавале и условљавале примање хришћанства. У унутрашњости Балканског полуострва била је црквена организација разорена, а хришћанска вера задржала се само спорадично код малобројних староседелаца. Једино у далматинским градовима које Словени и Авари у свом налету нису разорили одржало се хришћанство и црквена организација.

Византија је настојала да и Србе као и остале варварске народе који су запосели њене северне територије преведе у хришћанство, желећи да тако прошири на њих свој црквени, културни и по-

литички утицај. За тај посао били су спремани нарочити мисионари, чији задатак није био лак. Покрштавање српских племена био је дуг и сложен процес, који није ни довољно познат. Племениске поглавице први су пристајали да приме хришћанство. Њихови мотиви за примање хришћанства били су двојаки. Пре свега, они су у допирима са Византијом могли пре народних маса да се упознају са хришћанством и његовим плодовима који су се огледали у тековинама византијске културе. С друге стране, на њихово добро расположење неоспорно су утицали Византинци, као и национални политички разлози и лични интереси.

Прво масовно покрштавање Срба било је према казивању Константина Порфирогенита, у време византијског цара Ираклија (610—641). Цар Ираклије је по Порфирогенитову казивању замолио папу да пошаље свештенике, који су ово српско становништво обратили у хришћанство. Вероватно да су ови папски проповедници под врховним руководством римске катедре долазили махом из далматинских градова.

Поред ових латинских свештеника долазили су и Србима и грчки свештеници — мисионари из Византије, нарочито после 732. кад су све српске области дошле под јурисдикцију цариградског патријарха

Власт је помагала рад хришћанских мисионара и они су имали извесног успеха. Једни, малобројни, примали су хришћанство из уверења, други зато што је оно било нешто ново, а овде су Срби видели већ многе добре новине византијске културе и цивилизације, трећи су га примали из рачуна, а четврти из страха. Али, поред присталица нове вере била је и маса српског становништва, која се чврсто држала вере својих предака и фанатички је брачила, сматрајући хришћанство не само штетном верском новином, него и инструментом византијске политике за потчињавање Срба својој власти. Зато није чудо да је у трећем деценију IX века, кад је Византија због тешке спољне ситуације и унутрашњих раздора ослабила, ова конзервативна већина у српском народу добила превагу. Тешки положај Византије омогућио је да се тада формира слободна српска држава, са чијег су подручја протерани и хришћански мисионари и уклоњено све што је српски народ потсећало на подложност „Ромејима“, Византинцима. На тај начин ова прва етапа у християнизирању Срба, која се обично зове „прво покрштавање Срба“ завршила је формалним неуспехом.

Међутим, треба имати на уму да је ово „прво покрштавање Срба“ у ствари представљало дуг процес од двеста година. Овај спољни неуспех који је био везан за политичка збивања свога времена показао је у ствари мржњу српског народа према византијској доминацији. Хришћански мисионари су се морали повући не толико као хришћани колико као политички експоненти. Трагови двестагодишњег рада ипак нису могли бити сасвим уништени. Због тога ће и после ових догађаја да се по Србији крећу хришћански свештеници, иако није било уређене црквене организације, те ће Срби још у току овог века доживети у време кнеза Мутимира своје „друго покрштавање“, а с њим и црквену организацију.

Прозваници
Језички
Окупаторски

од 7. до 9в.

Ко мисионари
папини изасланици
Цариградски изасланици

2. XII

732

III ГЛАВА

СЛОВЕНСКА ПРОПОВЕД И ЊЕН УСПЕХ СВЕТИ ЂИРИЛО И МЕТОДИЈЕ

Византијско мисионарство међу Словенима — Како је примање хришћанства код Срба и осталих Словена ишло споро и површно, увидели су не само словенски кнежеви него и византијска држава да хришћанство међу Словенима може имати успеха само ако буде проповедано на словенском језику и ако одмах у руководство цркве уђу домаћи људи. Због тога византијска држава приступа смишљеном организовању мисионарске делатности, на челу које се налазе св. браћа Ђирило и Методије. Тек са њиховим доласком и појавом словенске писмености хришћанство ће се међу Словенима брже ширити и ухватити дубљи корен.

Живот и рад св. браће до 863. — Св. Ђирило и Методије рођени су у Солуну. Ђирило је рођен 827, а Методије је био знатно старији. Ђирилу је крштено име било Константин, а Методију вероватно Михаило. Њихов отац Лав (Леон) био је високи војни функционер, друнгариј. Његови синови су још као деца научили поред грчког језика и словенски, јер је у Солуну и његовој околини било врло много Словена, те је Солун био заправо двојезични град. Своје прво образовање добила су браћа у Солуну, а затим у Цариграду на дворској школи, коју је основао ћесар Варда, ујак у сувладар малолетног цара Михаила III. На челу те школе био је тада чувени Леон Солуњанин велики зналац математике, философије и медицине. На школи је предавао и славни Фотије, каснији патријарх цариградски. Под руководством таквих учитеља браћа су брзо напредовала. Константин је по свршеним студијама добио титулу философа и постао ђакон и библиотекар цркве св. Софије, а затим и предавач философије на дворској школи. Нарочито се истицао знањем многих језика.

Методије је постао управитељ једне словенске области у Македонији, за коју је написао закон грчким словима на словенском

Климент

језику, те је на тај начин постао први словенски законодавац. Међутим, ускоро је напустио световну службу и повукао се у манастир на витинијском Олимпу у Малој Азији и одао се аскези и студијама.

Константин се спремао за мисионарску и дипломатску делатност. У борби са последњим остацима иконоборства показао се као одличан диспутант. Зато је 855/856. био слан на двор сараценског калифа, где је требало да сврши дипломатске послове око размене заробљеника после примирја склопљеног између Византинаца и Арапа и да обави верске диспите са сараценским муслиманима. Пошто је са успехом завршио ову мисију, отишао је и Константин к Методију у манастир на Олимпу.

Око 860. слао их је цар обојицу у верску и дипломатску мисију к Хазарима, који су тада владали областима данашње јужне Русије. Ту је Константин водио врло успеле диспите са јеврејским и муслиманским мисионарима и држао дуге мисионарске поуке народним масама, које су биле словенске. На Криму су пронашли и собом позели мошти св. Климента Римског, који је ту доведен и мученички страдао за време Трајановог гођења 101. године.

О успесима мисионарске делатности св. браће чуло се на далеко. Зато, тек што су се вратили из Хазарије, чекала их је нова мисија међу Словенима у Моравској и Панонији, која представља њихово животно дело.

Моравска и Панонска кнежевина — На подручју распаднуте Самове државе формирале су се у првој половини IX века нове словенске кнежевине, моравска и панонска. Моравску кнежевину основао је кнез *Мојмир* у трећем деценију IX века око реке Мораве, по којој је и добила име. Друга скупина моравских родова формирала је моћну кнежевину југозападчо од моравске долине око река *Ваг* и *Њитра* са престоницом у граду *Њитри*. На челу те кнежевине био је кнез *Прибина*, такмац *Мојмиров*, који је још као паганин, свакако из политичких разлога, подигао у *Њитри* хришћанску цркву и позвао салцбуршког архиепископа да је освети. Тиме је *Прибина* хтео да задобије наклоност франачке државе. Поред свега тога *Прибина* се није могао одупрети надмоћном *Мојмиру*. 833. морао је са синчићем *Коцељом* да побегне преко Дунава у франачку државу, а његову кнежевину припојио је *Мојмир* својој кнежевини. Међутим, самосталност ове доста велике државе није дуго трајала. 846. *Лудвиг* Немачки покорио је моравску кнежевину, а за војводу, као свог вазала, поставио *Мојмировог* нећака *Растислава*.

Прогнани кнез *Прибина* дуго се потуцао са својим синем *Коцељом* по Панонији, по Бугарској, која је захватала тада и велики део Срема, и по Посавској Хрватској. Напослетку је од франачког краља *Лудвига* Немачког добио око 840. феудални посед западно од *Блатног* језера у данашњој *Мађарској*. Углед кнеза *Прибине* нагло је растао и краљ му је дао дотадањи посед у власништво, а њега поставио за грофа *Доње* Паноније, која се у *Срему* граничила са Бугарском, а на западу са Панонском Хрватском. Ускоро се *Прибина* назива кнезом.

Сада је Прибина већ био убеђени хришћанин и као такав стекао поверење салцбуршке архиепископије и њеног свештенства. У његовој кнежевини се подижу цркве и организује црквени живот под влашћу салцбуршке архиепископије. То међутим не значи да је хришћанство у народу било утврђено. Напротив, оно се ширило врло споро, јер су га ширили народу страни немачки свештеници.

Немачки свештеници ширили су хришћанство и у Растислављевој Моравској. Међутим, како је Растислав настојао да своју државу потпуно осамостали, желео је да из ње отстрани немачке мисионаре, који су много користили франачкој политици и одржавању франачке доминације у Моравској. Он је желео да и његова држава и црква у њој имају словенски карактер. Зато се је бринуо како да дође до проповедника еванђеља на словенском језику.

Мисија св. браће у Моравској и Панонији — Пошто је моравски кнез Растислав дозволио после мисије св. браће у земљи Хазара да Византија има већ организовано мисионарство за рад међу Словенима, обратио се он 862. византијском цару Михаилу III са молбом да му пошаље мисионаре који знају словенски језик и могу на њему проповедати. Растислава је на овај поступак потстицало вероватно и то што је франачки краљ Лудвиг Немачки склопио савез са Бугарском, а то је представљало опасност и за Моравску и за Византију.

Примивши Растислављеву молбу, цар Михаил III са ћесаром Вардом и патријархом Фотијем није имао бољег избора за ову мисију од св. браће Константина и Методија. Они су имали већ солидно мисионарско искуство. Браћа су се за ову мисију нарочито спремила. Константин је пре поласка саставио словенску азбуку, за чију је основу узео грчку курзиву или минускулу, која је по свом спољашњем изгледу врло слична јерменском и грузинском унцијалном писму. То прво словенско писмо зове се глаголица. Преведени су одмах само најважнији одломци из јеванђеља и у првој половини 863. св. браћа су са тим преводом, са малим бројем ученика и са моштима св. Климента стигла у Моравску. Кнез Растислав и народ дочекали су их са необичном радом као зачетнике нове епохе. Број ученика св. браће брзо расте, проповеда се и служи на словенском језику, преводе се даље и преписују словенске књиге, рађа се словенска култура. Народ напушта немачке свештенике и листом прилази к св. браћи. То је изазвало напад франачке државе на Моравску, која је привремено покорена, те су се св. браћа после 40 месеци рада морали са својим ученицима да склоне крајем 866. у Панонију, којом је од 861. управљао кнез Коцељ, син Прибинин.

Коцељ је био врло даровит и окретан владар. И он је увидео да ће учвршћивање туђинске црквене власти салцбуршке архиепископије у његовој држави онемогућивати потпуно државну самосталност. Зато је радо примио св. браћу, одушевио се њиховим радом и необично заволео њих, словенску проповед и словенску писменост.

У Панонији су св. браћа проповедала око пола године, а затим су на позив папе Николе I пошли у Рим да се оправдају од оптужби

немачког свештенства и да изложи своје учење и прикажу свој мисионарски рад. Понели су са собом до тада свршене словенске преводе свештених и богослужбених књига и мошти св. Климента Римског. Успут су у Венецији имали диспут са латинским свештеницима, у коме су бранили словенско богослужење од „тројезичника”. Тим именом називали су се присталице схватања да је дозвољено вршити богослужење само на јеврејском, грчком и латинском језику, јер је на тим језицима био написан натпис на крсту Христовом. За време њиховог путовања умро је папа Никола I, а наследио га је Андријан II. Због моштију св. Климента изишао је папа пред св. браћу са литијом и многобројним народом, тако да је њихов улазак у Рим више личио на триумф него ли на долазак оптужених пред суд. Папа их је саслушао и у свему одобрио њихов рад. Словенска служба божја служила се по римским црквама, а Римљани су са радошћу и великим поштовањем примали словенске мисионаре. У Риму су остали целу 868. годину. Тада се Константин разболи. Предосећајући смрт он се замонаши, добије име Ђирило и опраштајући се дирљивим речима са братом молцо га је да се не враћа у свој манастир, већ да се врати својој словенској пастви. Изнурен напорним радом и болешћу Ђирило је умро у Риму 14. фебруара 869. стар свега 42 године. Сахрањен је у цркви св. Климента.

После братове смрти Методије се вратио опет кнезу Коцељу у Панонију. Имао је препоручно писмо папино адресирано словенским кнежевима Рагиславу, Светоплку и Коцељу. Видећи папино расположење, Коцељ пошаље Методија одмах 869. натраг к папи са молбом да га посвети и постави за панонског архиепископа. Папа је то крајем 869. и учинио. Тиме је за Словене у Панонији и Моравској основана словенска црквена организација на челу са архиепископом Методијем. Ова архиепископија требало је да наследи некадашњу сирмијску митрополију, која је коначно пропала 582. кад су Авари потпуно разорили град Сирмијум, а подручје њених епархија опустошили.

Архиепископ салцбуршки, његови немачки епископи и свештенство са огорчењем су примили овај успех Методијев. Правили су му многе сметње и пакости, па су га чак две и по године држали у затвору, одакле се је тек на оштре папине протесте спасио. Због великих тешкоћа у Панонији Методије је поново прешао у Моравску, где је сада владао кнез Светоплк. Ту би се Методије смирио да не-промишљени Светоплк није омогућио да се у Моравској поред Методија постави и немачки бискуп латинског обреда у Њитри по имену Вихинг. Он је додуше био потчињен Методију формално, али му је у ствари чинио само пакости и сметње и оптуживао га папи. Због тога је Методије опет морао 880. да иде у Рим, где је поново добио од папе одобрење за свој рад.

Напослетку, Методије је 882. још једном ишао у Цариград по жељи новог цара Василија I Македонца (867—886). Цар се много обрадовао Методију, детаљно с њим расмотрио савремену црквено-

политичку ситуацију и одобрио његов мисионарски рад. Два Методијева ученика задржао је цар са словенским књигама у Цариграду. Тиме је са највишег места отворен пут словенској проповеди и писмености и у Византији.

По повратку из Цариграда Методије је наставио свој рад, али му је Вихинг са латинским свештенством чинио све веће пакости, тако да га је Методије морао чак и из цркве искључити. Од даљих беда избавила је св. Методија смрт 6. априла 885. године.

19. XII

УЧВРШЋИВАЊЕ ХРИШЋАНСТВА И СЛОВЕНСКЕ ПИСМЕНОСТИ У СРБИЈИ

У стару сирмијску митрополију спадале су поред епархија у међуречју Саве и Драве још и епархије у Београду, Браничеву и Морави (Кваличу). Зато је папа у IX веку желео да се и ове епархије потчине митрополији св. Методија, да би та нова митрополија у потпуности наследила запустелу (582) сирмијску митрополију. Међутим, те епархије су се налазиле у Бугарској држави и у држави српског кнеза Мутимира у којој је баш у његово доба (око 860—890) покрштавање преосталог дела становништва било врло актуелно. Папа није желео да се то покрштавање обави без њега и да му се тако ова област измакне испод утицаја и јурисдикције. Зато папа Јован VIII нише српском кнезу Мутимиру 873. како је дознао да по његовој држави лутају свештеници који нису потчињени ничијој јурисдикцији, што је против канона. Зато алудирајући да стање у некадашњој сирмијској митрополији папа опомиње кнеза да се „по примеру својих предака“ врати црквеној области панонској у којој је постављен нов епископ (митрополит).

Ово папино настојање било је у складу с панском црквеном политиком на Балканском полуострву. Папа је, наиме, желео да западни Илirik трајно и што чвршће веже за римску столицу. У овом моменту то се могло постићи међу Србима и осталим балканским Словенима само помоћу словенске проповеди и богослужења. Зато папа и предлаже Србима панонску митрополију. Папино обраћање кнезу Мутимиру сада је било условљено и губитком Бугарске из које је 870. морала да се коначно повуче папина латинска јерархија и да уступи место новој бугарској јерархији под врховном влашћу цариградског патријарха. Папа је осетио да се и Мутимир определио за Цариград и Византију с којом је на југу граничио и од које се је у политичком и војном погледу плашио. То је време моћног Василија I Македонца (867—886) под којим ће Византија, исцрпљена дугом иконокластичком кризом и ратовима на Истоку, почети свој највећи процват. Папа је исто тако знао и видео како се нагло реализује план Византије о хришћанизацији Словена. Реализацији тог плана била је на руку не само добра организација и ангажовање најбољих људи, него и стање међу балканским Словенима који су већ потпуно били припремљени за примање хришћанства. Таквом расположењу маса у Мутимировој Србији много су допринели и „лутајући“ свештеници, који су неоспорно проповедали на народном језику и по-

текли из круга Методијевих ученика у Панонији. У другом писму папа пише Мутимиру да у његову државу са свих страна долазе некакви свештеници који врше црквене обреде противно канонима. Овде се свакако мисли на византијске свештенике који долазе преко Бугарске, али можда и на оне који у Србију долазе из суседне Паноније.

Мисионарска делатност у Мутимировој Србији била је дакле врло жива. То је условило коначно покрштавање Срба али је и оно поред свих папских настојања уследило из Цариграда. У северо-источној Србији, која је једно време била и под Бугарима, помињу се у то време већ и епархије. Тако је 878. у Београду седео епископ Сергије словенски ушкопљеник, а у Брачичеву 879. епископ моравски Агатон. Највећи део Србије обухватала је рашка епископија, за коју не знамо тачно кад је постала, јер се она помиње тек у повељи цара Василија II од 1020, заједно са епархијама у Нишу, Липљану и Призрену. Обично се узима да је коначно покрштавање Мутимирове Србије извршено 879. године. У старој вери најдуже су се одржали Неретљани, те су зато названи паганима, а њихова област Паганијом.

У тако формално покрштену Србију продирала је словенска писменост најпре из Методијеве панонске архиепископије, а касније из нових словенских црквених центара у Македонији и Приморју. Та словенска проповед и богослужења су учинила да је истинска христијанизација српског народа и на овом подручју кренула сигурним кораком напред.

ПРОГОНСТВО УЧЕНИКА СВ. БРАЋЕ ИЗ МОРАВСКЕ

Смрт св. Методија (885) донела је његовом делу у Моравској готово потпуну пропаст. Кнез Светоплук је потпуно пристао уз латинску странку и немачки бискуп Вихинг је неограничено овладао моравском архиепископијом. Умрлог Методија је клеветао код папе као јеретика, те је папа осудио и Методијево учење и словенско богослужење. Немци отпочеше страшно гоњење Методијевих ученика. Најважнији међу њима били су Горазд, Климент, Наум, Сава и Ангелар. Горазда је Методије био одредио за свог наследника као Мораванина пореклом и човека врло способног и културног, који је знао одлично словенски, латински и грчки језик. О томе сада није могло бити ни говора, јер су сви најугледнији Методијеви ученици оковани и бачени у тамницу. Млађе словенске свештенике и ђаконе продавали су Немци Јеврејима као робље. Словенско житије св. Наума казује да су их Јевреји терали у Млетке и тамо их на тргу продавали. Откупио их је византијски посланик у Млечима и неке од њих по њиховој жељи повео собом у Цариград. Други откупљени словенски свештеници разишли су се по Далмацији и осталом Балкану. Тада се губи траг и Горазду, који се је као рођени Мораванин склонио у неки манастир и тамо повучен чекао да проживи своје дане и дочека смрт.

Остали Методијеви ученици били су немилосрдно прогнани из Моравске. Верска заслепљеност Вихингова и политичка кратковидост Светоплкова омогућиле су да сурово насиље учини крај великом делу св. Ђирила и Методија и њихових ученика у Моравској и Паночији. Али, изгнаници ће створити нове центре своје делатности међу балканским Словенима, нарочито у Македонији.

РАД УЧЕНИКА СВ. БРАЋЕ У МАКЕДОНИЈИ

Македонија између Рима и Цариграда — Македонија је још у апостолско доба била обасјана првим зрацима еванђелске науке. У IV веку Македонија је већ потпуно покрштена, те је имала и учвршћену црквену организацију. Међутим, упади, разарања и досељавање Словена на Балкан у VI и VII веку, а нарочито од времечка цара Ираклија (610—641), готово су сасвим уништили црквени живот у унутрашњости Балканског полуострва. Македонија се испунила Словенима и готово сасвим постала многобожачка. Хришћанство се одржало само у градовима где је било Грка и других староседелаца. Из тих варошких центара хришћанство се врло споро ширило у многобожачку унутрашњост. Јустинијача Прима је већ првих година VII века уништена и сада је опет цело ово подручје потпало под Солунски викаријат. Тако је остало све до 732. када је иконоборачки цар Лав III Исаваријанин, да би се осветио папи као присталици поштовалаца икона и лишио га утицаја на овом подручју, укинуо Солунски викаријат и све земље на Балкану које су биле у саставу византијске државе потчињено цариградском, тада иконоборачком, патријарху. Ово је врло важан датум у историји цркве на Балканском полуострву, јер ће ови крајеви од тада остати стално у сфери цариградског патријархата, односно источног хришћанства.

На истинској христијанизацији новодосељеног многобожачког словенског становништва мало се радило. И Рим и Цариград више су мислили о јурисдикцији. За оба патријархата била су то врло бурна времена. Папство је све до друге половине VIII века било заузето борбом са Лангобардима, а Византија све до половине IX века борбом са Арапима споља и иконоборством у држави. Зато је и њен мисионарски рад био врло слаб. Тек од друге половине IX века, заправо од појаве св. браће Ђирила и Методија почеће озбиљан мисионарски рад византијске цркве међу Словенима.

Покрштавање Бугара — Кад су се св. браћа појавила у Моравској и својим радом отворила тој држави боље политичке и културне перспективе, није ни Бугарска кнеза Бориса могла даље одлагати примање хришћанства. Борис је био приморан да 864. прими хришћанство из Византије и да се крсти и он и народ. Том приликом добио је Борис име Михаило по византијском цару Михаилу III који му је био кум на крштењу.

Примање хришћанства значило је за младу бугарску државу додуше велик напредак, нарочито у културном погледу и у разви-

јању етничке хомогености, али се Борису-Михаилу није свиђало што цариградска патријаршија жели да бугарску цркву задржи под својом јурисдикцијом. Њему је требала самостална, национална црква. Како Византија није у тај мах показивала склоности таквом решењу, Борис се обратио Риму, и папа Никола I послао је у Бугарску своје епископе и мисионаре. Они су у Бугарској развили живу делатност, али је папа оклевао са давањем самосталности бугарској цркви. Зато се Бугари разочарани у латинске епископе обрете 869. цариградском сабору који је повратио Игњатија са питањем под чију јурисдикцију заправо спада бугарска црква. Сабор је одлучно да оца припада цариградској патријаршији. На то су Бугари 870. послали латинске епископе кући, а патријарх Игњатије рукоположио је аутономној бугарској цркви првог архиепископа Јосифа. У тој аутономној бугарској архиепископији било је образовао 10 епископија, од којих су неке вероватно већ и раније, постојале.

У оваквим приликама црквенополитичких сукоба и борби око Бугарске, христјанизација њеног становништа ишла је врло споро. Тек доласком ученика св. браће Гирила и Методија на ово подручје поћи ће ствари на боље.

Рад св. Климента и Наума и појава прве словенске епархије — Још за време Бориса-Михаила (852—889) умро је у Моравској св. Методије (885) и његови ученици су се услед терора немачког свештенства морали да разбегну из Моравске и Паноније. Једна група ученика пошла је на југ према Дунаву. То је била северна граница тадање бугарске државе, која је тада обухватала сем Бугарске данашњу Македонију, Србију, источну Босну и Срем. Од групе ученика који су овамо прешли помињу се поименце Климент, Наум и Ангелар. Они су идући долином између Дунава и Тисе дошли на леву обалу Дунава код Београда. Липовим ликом су свезали три дрвета на којима су препливали реку, дошли у Београд и јавили се бугарском градском начелнику. Упућен у верску политику свог владара, начелник пошаље ове учитеље кнезу Борису-Михаилу у његову престоницу Преслав. Борис их лепо прими, угости, даде им нове хаљине и одреди им куће за становање, које су се давале само најбољим његовим пријатељима. Заједно са осталом придворном господом и велможама слушао је Борис казивања и проповед из уста ових учитеља, а многи од властеле позивали су их к себи у госте да се наслађују њиховим речима. Међутим, да не би учитељи често мењали куће, по дозволи Борисовој настане се Климент и Наум код неког велможе Ехача, а Ангелар код другог велможе, Часлава.

Климент и Наум су према плану створеном у Преславу отпочели свој мисионарски рад у новој држави. Наум је остао неко време у Великом Преславу где је управљао преводилачким радом, а Климент је послан да мисионари у дивним пределима Охридског и Преспанског језера. То је била Кутмичевица, родни крај Климента и Наума. За Климента, наиме (а то значи и за Наума), је врло вероватно да је био родом из Македоније, из околице Солуна или северно од њега из словенске провинције, којом је св. Методије некад управљао, али која је крајем IX века припала Бугарској. За Кли-

мејтом је ускоро дошао и Наум и Ангелар, али је Ангелар ускоро умро и сахрањен је у Берату у данашњој Албанији.

Управнику Кутмичевике наредио је кнез Борис да буде на руци учитељама, а становнике те области ослободио је свих данака с тим да издржавају и помажу учитеље. Учитељски рад Климентов имао је велики успех. Ускоро је он стекао око 3.500 ученика, од којих је бирао чатце, ипоћаконе и ђаконе. Три стотине их је послао на па-рохије.

Климент се истински предао својој учитељској служби. Његово житије сликовито прича како је он сам учио децу да пишу водећи им руку при писању. Учио их је углађенијем животу у кући, поручивао из Византије и одомаћивао племените воћке. Сам је живео строгим монашким животом, проводећи дане у ревносном учитељском раду, а ноћи у молитви, читању и преписивању књига. Монаштва тада још није било. То је и разумљиво, јер је то био тек почетак правог хришћанског верског живота у овој области. Чак и Наум, који је настајао на развијању монаштва, замонашио се тек пред крај живота. Монаштво к нама долази са Истока, преко Бугарске. Под тим источњачким утицајем и први бугарски хришћански владар Борис-Михаило „дању се показиваше народу са царским украсима, а ноћу одлажаше тајно у једну цркву, легао на патос и, у кошуљи од кострети, провео би ноћ у молитви.” Напоследку, он је абдицирао, отишао у манастир и постао први словенски владар-монах.

Кнез је много ценио рад св. Климента и Наума. Подигао је велику (саборну) цркву у Охриду, где је већ пре тога св. Климент основао први манастир св. Пантелејмона и још једну цркву. Борисова црква била је већа, али су ове Климентове биле лепше. -

Кад се је кнез Борис-Михаило 889. повукао у манастир, уступио је престо своје сину Владимиру. Али, како је млади владар хтео да у држави поново уведе многобожачку веру, изиђе Борис из манастира, збаци Владимира и постави на престо млађага свога сина Симеона (893—927, од 913 цар), који је такође изишао „из манастирске тишине у светске буре”. Симеон је много ценио учитељски рад св. Климента и Наума, јер су плодови тога рада били већ потпуно очигледни. У охридској области развила се словенска писменост, појавили се манастири, формирале се многе парохије. Црквени живот се, дакле, нагло развио. Зато кнез одлучи да том подручју постави посебног епископа у личности св. Климента са титулом „епископ велички”. Тако је Климент (893) постао у бугарској држави први епископ који је био Словен и у чијој се епархији словенском народу служило и проповедало на словенском језику. Та епархија обухватала је област Кутмичевицу, која се налазила у јужној Албанији и северном Епиру, у којима је у X веку претежан део становништва био словенски. У ту епархију спадао је и Охрид, где је св. Климент често резидовао боравећи у свом манастиру.

Као епископ св. Климент је још више развио своју делатност. Он је затекао народ овог краја у потпуном незнању хришћанске науке и хришћанског морала. Зато је он користећи већ створени круг ученика неуморно радио на верском просвећивању и моралном уздицању народа, на развијању код свештенства литургичког знања, по-

божности и црквености, учећи их песмама и молитвама. Његова врата била су увек сваком сиромашу отворена.

Поред овог практичног рада није св. Климент престао да ради и на књижевном пољу. Пошто су многи словенски свештеници слабо знали грчки и нису се могли служити грчком литературом, а на словенском је још није било, састављао је он на словенском језику једноставне и лако разумљиве проповеди за сваки дан у години. Написао је похвале Богородици за све Њене празнике, похвалу св. Јовану Крститељу, писао је житија пророка, апостола и св. отаца. Напоследку, певао је многе црквене песме, многе црквене књиге превео са грчког и утврђивао литургијско певање. Оригинални су му радови: Житије архиепископа Методија, Похвално слово Кирилу философу. Умро је у дубокој старости 27. јула 916. године.

Св. Наум је дошао из Великог Преслава у Кутмичевцу најкасније 893. да би после избора св. Климента за епископа наставио његово добро развијени мисионарски рад и да би новом епископу био сарадник у организовању црквеног живота. Око 900. године подигао је св. Наум на јужној обали Охридског језера манастир св. Арханђела, који је по њему касније назван Свети Наум. Ту је провео у испосништву десет година и умро 23. децембра 910. Сахрањен је у свом манастиру.

Бугарска патријаршија — Величка епархија св. Климента била је у саставу бугарске архиепископије, која је 870. за време Бориса-Михаила добила самосталност од цариградске патријаршије. Последњих година владе цара Симеона (927) добила је бугарска архиепископија ранг патријаршије. Ту патријаршију признала је и цариградска патријаршија после смрти цара Симеона, кад су се односи између Византије и Бугарске поправили и утврдили уговором и династичким браком између Симеоновог сина цара Петра и византијске принцезе Марије Лакапне, унуче цара Романа I. Седиште бугарске патријаршије било је најпре у Великом Преславу, а затим у Доростолу (Дрстру, данашњој Силистрији).

Ова бугарска патријаршија није била дугог века. Кад је 971. византијски цар Јован Цимискије освојио бугарску државу, потпало је подручје бугарске патријаршије под власт цариградске патријаршије.

САМУИЛОВО ЦАРСТВО И ПОСТАНАК ОХРИДСКЕ ПАТРИЈАРШИЈЕ

Изненадна смрт византијског цара Јована Цимискија (10. јануара 976) прекинула је његову сјајну владавину и изазвала тренутно слабљење византијске централне власти. То се нарочито осетило на периферији царства. У Македонији је избио устанак четворице синова војводе (комеса) Николе, који су имали старозаветна имена: Давид, Мојсије, Арон и Самуило. Устанак се нагло раширио, те су устаници брзо освојили највећи део Балканског полуострва. Вођ-

ство у устанку, а затим и царска круна, припали су најмлађем брату Самуилу, јер су двојица старије браће у борби погинула, а трећег (Арона) Самуило је затим дао убити.

Резултат овог устанка било је стварање великог царства у које је ушла цела Македонија сем Солуна, стара Бугарска, Тесалија, Епир, део Албаније са Драчем и српске земље. Теоретски, ово царство везали су његови творци за Симеоново бугарско царство, да би тај континуитет између срушеног бугарског царства и овог Самуиловог дао последњем правни основ и потребан ауторитет. Ипак, није Самуило узео за престолицу Велики Преслав, него је одабрао у својој родној Македонији најпре Преспу, а затим око 990. Охрид.

Идеја континуитета између бугарског и Самуиловог царства добро се могла применити и на црквено-политичком плану, да би нова црквена организација у Самуиловој држави имала правни основ свога постојања. Међутим, сва та државноправна и канонска теоретика, која су нарочито касније била много негована са политичким тенденцијама, не могу сакрити чињеницу да је Самуило створио савим нову државу, која нема никакве везе са ранијим бугарским царством, и да је у тој новој држави основана и самостална црква, чији постанак је природна последица постанка нове царевине. Бугарска патријаршија, која је за време Цимискијевог напада имала седиште у Доростолу (Дрстру,) била је разорена. Цимискије је збацио бугарског патријарха Дамјана, а дрстарску епархију као и остале епархије бугарске потчинио цариградској патријаршији. Збачен од Цариграда, бугарски патријарх се повлачио пред византијским окупационим трупама према југозападу од града до града. Из Доростола знамо да је прешао у Средац (данашњу Софију), а затим у Воден, Меглем, Преспу (на острво Анлу) и коначно заједно са Самуиловом царском престоницом усталила му се катедра око 990. у Охриду.

Бугарски патријарх који се пред Византинцима морао повлачити звао се Дамјан, али како се он спомиње као патријарх још и 972, вероватно је умро као дубоки старац већ после одласка из Дрстра или Средца. Као патријарх у Водену и Преспи помиње се Герман, а први патријарх у Охриду био је Филип, те се он и сматра оснивачем Охридске патријаршије. Њега је наследио патријарх Јован.

Патријарх Јован је био врло активан човек. У његово време поново се у Охриду расцветао рад на словенској књижевности не само на глагољци него и на ћирилицы. По његовом наређењу превео је превизитер Јован на словенски језик Живот св. Антонија од св. Атанасија Великог и Живот св. Панкратија. Патријарх Јован је много радио и на организовању црквеног живота у новој патријаршији. На тај начин је ова црквена организација Самуилове државе развила плодан просветитељски рад међу македонским Словенима на основима које су положили св. Климент и Наум.

Цар Самуило је дуго владао (976—1014), али цело то време било је испуњено непрестаним борбама са Византијом на чијем се престолу налазио способни Василије II (976—1025) и са његовим савезницима које је он налазио међу суседима Самуилове државе. Међу тим савезницима Византије спомиње се хрватски краљ Држи-

слав и дукљански краљ Јован Владимир. Због тога је Самуило око 998. предузео поход према северу, краља Јована Владимира покорио и заробио, а Далмацију опустошио све до Задра, па се затим преко Босне и Рашке вратио натраг. Поред свег отпора Самуилова држава се под ударцима Византије првих година XI века почела смањивати. Око 1004. године Самуило је изгубио већ половину својих територија. Десет година касније, у лето 1014. дошло је до одлучне битке на Беласици код Струмице. Самуилова војска била је потпуно разбијена, а он се једва бегством спасао уз помоћ сина Радомира — Гаврила и склонио у Прилеп. По наредби цара Василија II око 14.000 заробљених Самуилових војника било је ослепљено. Само сваком стотом оставио је по једно око, па их такве послао Самуилу. Кад је Самуило то угледао, добио је срчани напад и после два дана умро.

Самуилово царство ипак овим тешким поразом није потпуно срушено, јер се је и византијска војска, исцрпена овом битком и једним поразом после ње код Струмице, морала повући. Самуила је наследио син му Радомир Гаврило, али њега је већ 1015. убио у лову суревњиви Јован Владислав, син Самуиловог брата Арона кога је Самуило дао убити. Дошавши на престо, Владислав је још зазирао само од Самуиловог зета, дукљанског краља Јована Владимира, па је и њега идуће године на превару домамио у Преспу и убио. Све је то довело до још већег слабљења државе. Владислав је додуше покушавао да склопи мир са Византијом, али цар Василије II, који је добио надимак „Бугароубица“, није хтео на то да пристане, већ је продужио борбу. При опсади Драча 1018. погине Владислав, а његова властела обезглављена и исцрпена дугим ратовањем без отпора предадоше своје градове Византинцима.

То је био крај Самуиловог царства. Патријарх Јован је имао тешку дужност да као делегат царице Марије, удовице Владислављеве, изиђе у близини Струмице у сусрет цару Василију са актом о предаји државе, а кад је после тога Василије II триумфално улазио у Цариград, испред њега је ишла царица Марија, Самуилове кћери, македонске велможе и патријарх Јован.

3. 11 27

ОХРИДСКА АРИЕПИСКОПИЈА ПОСЛЕ ПРОПАСТИ САМУИЛОВОГ ЦАРСТВА

Покоривши потпуно цело подручје некадашњег Самуиловог царства, цар Василије II је свуда обновио византијску власт и поставио византијске заповеднике. Охридску аутокефалну патријаршију није Василије II укинуо, него ју је само деградирало на степен архиепископије и потчинио јој све епархије на подручју бившег Самуиловог царства. Ова деградација била је нормална, јер у једном царству могла је постојати само једна патријаршија. Ипак, охридска архиепископија није ни у чему зависила од цариградске патријаршије, али је зависила од цара у толико што је он себи задржао право да поставља охридског архиепископа. Цар је архиепископу Јовану издао три повеље, којима је био утврђен обим охридске архиеписко-

пије. Првом повељом дао је цар архиепископу Јовану само оне епархије које су биле под његовом јурисдикцијом у време коначног пада Самуилове државе. Другом и трећом повељом стављене су под његову јурисдикцију и све остале епархије које су припадале бугарској патријаршији у време царева Симеона и Петра. Тако су према првој повељи која је издана 1019. одмах после освојења Охрида ушле у састав охридске архиепископије ове епархије:

1. Охрид (као епархија архиепископова),.....
2. Костур
3. Главиница
4. Меглен (Моглен)
5. Битољ (Пелагонија)
6. Струмица
7. Морозвизд
8. Велбужд
9. Средац (Тријадица, Софија)
10. Ниш
11. Браничево
12. Београд
13. Срем (Митровица)
14. Скопље
15. Призрен
16. Липљан
17. Србија (Србица) југозападно од Солуна.

По другој повељи, која је издана у мају 1020, стављено је под јурисдикцију охридског архиепископа још 12 епархија, које су од раније отпадале од охридске архиепископије и потпадале под власт цариградског патријарха или околних митрополита, драчког, никополског и др. То су:

18. Дрстар (Доростол, сада Силвистрија)
19. Видин (Бдин)
20. Рас (сада Нови Пазар)
21. Ореја (Ороши)
22. Черник
23. Химара
24. Дринопољ
25. Вела
26. Ботрот или Вотрот (сада Бутринто)
27. Јанина
28. Козита
29. Петра

У трећој повељи потчињене су власти охридског архиепископа још две епархије које су, као што се у повељи каже, у „бугарским границама лежале“. То су:

30. Стаг, који је потчињено себи лариски митрополит и
31. Верија, која је била под солунским митрополитом.

Иако охридска архиепископија није сада имала у потпуности цело оно подручје које је имала у Самуиловом царству око 990, ипак је под њеном јурисдикцијом било огромно подручје, које је оку-
пљало у црквеном погледу највећи део Јужних Словена.

СЛОВЕНСКА ПИСМЕНОСТ И БОГОСЛУЖЕЊЕ У ХРВАТСКОМ ПРИМОРЈУ

Латинаши и глагољаш — Словенска проповед и богослужење допрли су у Хрватско Приморје вероватно најпре из Коцељеве Панионије, а унапређени су доласком прогнаних Методијевих ученика из Моравске. Тако се је словенско богослужење учврстило међу Хрватима, те се насупрот латинском свештенству („латинашима“) ствара народно словенско свештенство, тзв. „глагољаш“.

Верска политика краља Томислава — Покрштени Хрвати у залеђу далматинских градова имали су од почетка IX века и свога епископа, чије је седиште било у Нину. Тај епископ је био потчињен аквилејском патријарху, док су латински епископи далматинских градова били потчињени цариградском патријарху. Кад је почетком владе хрватског кнеза Томислава (910—930; од 925 краљ) Византија препустила далматинске епископије папској јурисдикцији, поставише далматински епископи захтев да се њихова јурисдикција прошири и на хрватско залеђе њихових градова на рачун нинске бискупије, коју треба укинути. Сплитски епископ је поред тога тражио митрополитско право у Хрватској, с тим да се нинска епископија укине и цела Хрватска потчини сплитској архиепископији, као наследници Солинске архиепископије која води своје порекло још из апостолских времена. Томе се категорички успротивио нински епископ Гргур, те је дошло до великог спора и немира. Томислав је са латинским епископима замолио папу да се на сабору у Сплиту реши спор. Папа је најпре укорно епископе што су омогућили и дозволили да се у цркви рашири Методијева наука и укорени словенски језик као зли корен, а кнезу Томиславу и Михаилу Захумском предбацује: „Та који син свете римске цркве, какви сте ви, ужива да се Богу врши служба на варварском или словенском језику?“ Сабор који се имао састати у Сплиту имао је дакле јасан задатак: да спроведе нову црквену организацију у државама ове двојице кнежева и да искорени словенско богослужење.

Сплитски сабори и Гргур Нински — Први сплитски сабор одржан је 925. године. У присуству краља Томислава и кнеза Михаила сабор је закључио да се укине нинска епископија; да се успостави сплитска архиепископија са влашћу над свим епископијама у Далмацији и целој Хрватској; да се забрањује рукополагање свештеника који би вршили богослужење на словенском језику; они једино могу

бити рукополагани за ниже свештеничке чинове и ступати у монахе; ниједан епископ не може им дозволити да у његовој епархији служе, осим у недостатку латинских свештеника, али и то само по изричитој дозволи папе. Латинаши, дакле, нису одмах имали ни довољно снаге да униште глагољаше као народно свештенство, ни довољно људи да их замене. Зато су препуштали да словенско богослужење без свештеничког подмлатка с временом постепено изумре.

Словенска писменост и богослужење нису у Хрватској имали моћног заштитника. Њих је волело и чувало само ниже свештенство и народ, а против њих је био папа и високи клир, уз које је морао пристати и краљ Томислав. Латинашка странка постала је јак политички фактор коме се краљ Томислав није усудио супротставити. Гргур, епископ нински, енергично је протестовао на сабору због укидања своје епископије, али је остао у мањини. Жалио се папи, али и та жалба остала је без успеха.

На другом сплитском сабору, који је одржан 927—928. године, укинута је нинска епископија, а Гргуру Нинском додељена је новооснована скрадинска епископија, као једна од подручних епархија сплитске архиепископије.

Гргур Нински се појављује на првом месту као борац за права и престиж своје епископије у утакмици са сплитским архиепископом. У борби за словенску службу имало је то користи само у толико што је Гргур дозвољавао словенску службу у својој епископији. Да је он био отворен борац за глагољаштво, не би му то папа опростио, нити би то остало без икаквог трага у папином писму којим се Гргур 928. премешта са укинуте нинске епископије на скрадинску. Његове заслуге за словенско богослужење у Хрватском Приморју биле су зато више пасивне него ли активне.

10. II + 1. 24

Петар Крешимир IV (1058—1074) и сплитски сабор 1060. — После сплитског сабора одржаних у време краља Томислава словенско богослужење ипак се одржало у Хрватском Приморју. Народна љубав према њему није попустила и латинаши нису били у стању да га искорене за више од сто година.

После великог црквеног раскола 1054. папство је предузело на латеранском сабору (1059) рад на реформи и унификацији устројства и богослужења у Западној цркви. Саборски закључци требали су да буду спроведени у свим крајевима Западне цркве. Зато је и у Хрватску дошао папски легат да провери како се спроводе у живот одлуке латеранског сабора. Сазван је 1060. сабор у Сплиту, коме је присуствовао и краљ Петар Крешимир IV, а председавао папски легат Мајнард. Сабор је донео одлуке у погледу црквене организације и реформи, изабран је нови архиепископ одан новом правцу у црквеној политици, свештеницима је забрањено да се жене, да носе браду и дугу косу, словенско богослужење било је најстрожије забрањено и одређено да се нико не може рукополагати ко не зна латински и није вичан латинском богослужењу. Латинаши су на сабору говорили, како прича Тома архиђакон, да је глагољицу („готска слова“) „измислио неки јеретик Методије који је у словенском језику лажљиво

написао многе ствари против норми католичке вере". Глагољаше је требало, дакле, огласити чак и за јеретике, да би се чим боље оправдало њихово гоњење.

Папа је 1061. потврдио закључке сплитског сабора, али се они нису лако спроводили у живот због отпора глагољаша нарочито на острву Крку. На челу крчких незадовољника налазио се неки странац Вулф. Папа је зато понова послао у Хрватску свог легата, који је уз помоћ државних власти довео Вулфа 1063. на сабор који се поново одржао у Сплиту и ту га лишио чина. Вулф је затим био шибан и пошто му је усијаним гвожђем био утиснут печат на челу био је послан на вечну робију.

Победа латинске странке — Народна глагољашка странка није била лако угушена. Кад је после смрти Петра Крешимира латинашка странка довела против његовог наследника Славца (1074—1075) норманског грофа Амика за хрватског краља (1074—1076) сазван је поново сабор у Сплиту на коме су потврђене одлуке ранијих сабора против словенске службе, али је сабор, да би умирио Хрвате, обновио нинску епископију. Међутим, то за ствар словенске службе и за националну културу није имало никакве користи.

Потпуну победу доживела је латинска странка доласком краља Димитрија Звонимира (1076—1089), који је положио вазалску заклетву папи Гргуру VII у духу доктрине овог папе о односу цркве и државе. Пошто је краљ као папски вазал био ангажован у многим ратовима, стварало се код народа све веће огорчење против њега. Кад је краљ сазвао на Книнском пољу једну скупштину ради организовања помоћи Норманима против Селдука, незадовољни народ га убије (1089). То је био почетак расула и пропасти хрватске краљевине, која је 1102. ступила у персоналну унију са Угарском, у којој је остала све до 1918.

90292

IV ГЛАВА

З Е Т А

ПОСТАНАК ЗЕТСКЕ ДРЖАВЕ

Уништењем Самуиловог царства Византија је покорила поново земље које су се налазиле у његовом саставу. Тада је под византијску власт дошла и Владимирова Дукља.

За живота силног Василија II Бугароубице није се могло ни помишљати на ослобођење, али кад су после његове смрти (1025) почели у Византији немири и унутрашње борбе, ничу у Дукљи, која се од сада све чешће зове Зетом, буне и устанци против византијске власти. Највећи и трајни успех имали су устаници кнеза Војислава.

Кнез Стефан Војислав — Био је син Драгомира, брата или стрица св. краља Јована Владимира, коме је Владимир био поверио на управу Травунију и Захумље. Први Војислављев устанак није успио. Војислав је био побеђен и као талац одведен у Цариград, а власт у Зети преузео је византијски војсковођа. Међутим, Војиславу пође за руком да побегне из Цариграда и кад се је појавио у земљи без муке је преузео власт и овладао не само Зетом, него и Травунијом и Захумљем, тако да му се држава простирала од Бојане до Неретве.

Стицајем изузетних околности Војислав је дошао и до потребних материјалних средстава. Године 1040. разбила се у зетском приморју једна византијска лађа натоварена државним новцем. Кнез Војислав заплени новац и успешно одбије византијску војску, која је због тога пошла на Зету. Због устанка у Поморављу и у околини Драча Византија је привремено морала оставити Војислава на миру, али 1042. поново удари на Зету и опљачка долинске пределе. Међутим, Војислављева војска дочека Византинце у брдима испод планине Румије и страховито их потуче, тако да је остатак византијске војске представљао „бедан и суза достојан приказ”, како вели византијски историчар Кедрин.

После сјајне победе на Румији признале су Војислављеву власт Рашка, Босна и Хум. Тиме се држава Стефана Војислава раширила и учврстила, те на српском приморју постала фактор с којим је морала да рачуна и Византија и остале државе.

ЗЕТА — ПРВА СРПСКА КРАЉЕВИНА

Кнез Михаило — Кнеза Војислава је наследио Михаило (1050—1082), један од његових синова. Прилике су у држави после Војислављеве смрти биле тешке, како због суревњивости међу синовима, тако и због сепаратистичких тежњи појединих области. Под водством себичних и амбициозних династа отцепише се од Зете Босна, Хум и Рашка. Михаило је успио да овлада само Зетом и Травунијом. Од почетка своје владе настојао је да побољша односе са Византијом и већ око 1052. добио титулу протоспатара и био уписан „међу савезнике и пријатеље ромејске”. Тиме је осигурао својој држави двадесетогодишњи мир, који је омогућио развој његове моћи. У то време је Михаило, искористивши немире у Византији, освојио Рашку и предао је на управу своме сину Петрославу.

Велики црквени раскол (1054) и Михаилова црквена политика — У време овога мирнога периода Михаилове владе збио се један од најсудбоноснијих догађаја светске историје. То је велика шизма, велики црквени раскол (1054). Тада је Црква Христова подељена на Источну (православну) и Западну (римокатоличку). Иако је тај догађај био само трагични завршетак једног процеса који је трајао и заостравао се вековима, ипак је он имао огроман значај нарочито у областима које су граничиле или биле спорне између ових двеју цркава. Такве области биле су баш наше земље, па и земље тадање Михаилове државе. Од 732, када су западни делови Балканског полуострва потпали под јурисдикцију Цариградске патријаршије, није Папска курија престала да предузима све што се могло како би ове области повратила. Како се један део тих области сада нашао у Михаиловј држави, подударала се папска тежња за јурисдикцијом над овим крајевима са Михаиловом тежњом да се заштити од Византије и да добије краљевску круну. Преговори између Михаила и папске курије о црквеним питањима завршили су се 1067. године, када је папа Александар II основао Дукљанско-барску архиепископију са седиштем у Бару. Према були папе Александра II од 1067. простирала се област овог архиепископа не само на Дукљу (Зету), већ и на Рашку, Босну и Травунију. Било је ту II епархија. Поред осам епископа у Дукљи потпадали су под овог архиепископа: епископ травуњски са седиштем при манастиру св. Петра у Пољу код Требиња, затим епископ Цркве босанске (bosnensis ecclesia) са седиштем при цркви св. Петра у Брду (Бан брдо) и напослетку Српска црква (serbiensis ecclesia) у земљи првобитних Срба, са седиштем свакако у Расу при цркви св. апостола.

Папска курија је оснивањем Дукљанско-барске архиепископије у српској држави повратила велик део оних области на Балкану, које је изгубила 732. Михаило је опет тиме учврстио положај своје

државе и добио санкцију за њено постојање, што је у то време било равно међународном признању. Поред тога Михаило је сматрао да је то најбољи пут за добијање краљевске круне.

Устанак у Македонији — Године 1073. буне у Македонији устанак под водством бољара Ђорђа Војтеха. Устаници се обрате Михаилу за помоћ. Он им пошаље одред војске и свога сина Бодина, кога устаници одмах прогласе за цара. Устанак је нагло напредовао, али је добро организованим византијским протунападом ипак био угушен. Бодин је са устаницима био код Пауна на Косову поражен и заробљен. Одведен је најпре у Цариград, а затим у Антиохију. Михаило је ипак успио преко млетачких трговаца да за добру награду избеже Бодина и доведу га оцу. Као последица учешћа у овом неуспелом подухвату био је губитак Рашке, коју је опет заузела Византија.

Михаило добија краљевску круну од папе Гргура VII — Пошто су се односи између Михаила и Византије погоршали и пошто Михаило више с те стране није могао бити сигуран, настојао је он да осигура себи што боље пријатељство на другој страни. Обратио се папи Гргуру VII (1073—1085).

Папа Гргур VII је тежио за врховном влашћу не само над црквама него и над државама. На западу је у томе био већ прилично успио, па је разумљиво да је желео такав однос и са српском државом. Папи су добри односи са Михаилом могли бити корисни због лоших односа са Византијом. Такви односи са папом одговарали су и Михаилу, те је до споразума између њега и папе дошло лако. Михаило је признао врховну власт папину, а папа је њему 1077. послао знаке краљевске власти по легату који га је крунисао. Тако је Зета постала прва српска краљевина међународно призната. Црква у Зети, међутим, још није била самостална. Михаило је за барског архиепископа тражио палиј као спољни знак митрополитске части, али без успеха. То ће поћи за руком тек његовом сину Бодину.

ЗЕТА НА ВРХУНЦУ СВОЈЕ МОЋИ

Краљ Бодин (1081—1101) — После Михаилове смрти дошао је на зетски престо његов син Бодин. Он је у почетку своје владе користио сукоб између Византије и Нормана, који су почели освајања на Балкану. После пораза Нормана 1085. и њему је претила опасност од Византије, те се он, али врло обазриво, ослања на Нормане тим пре што је жена његова Јаквинта била кћи вође норманске странке из Барија. Поред свега тога он ипак није учествовао у борбама Нормана против Византије. Држећи се по страни од тих борби, он је искористио заузетост Византије и освојио Рашку, Босну и Хум. У тим областима постављао је жупане и кнезове између људи оданих њему, за које је веровао да ће чувати државно јединство. У Босни

је поставио за кнеза неког Стефана, вероватно свог сродника. У Рашкој је поставио великог жупана Вукана, чији је углед још за живота Бодинова био велик. Вукан се прилично осамосталио, па је чак нападао суседне византијске области за време рата Византије са Печенезима и пљачкао их.

Бодин је у току целе своје владавине имао сталне и тешке династичке борбе са својим сродницима, нарочито са својим стричевићима, при чему је било и много жртава. Народна предање је све ово зло приписало Јаквинти као странкињи, јер је она окретно бранила интересе престола и борила се за легитимна права своје деце. Као и на многе друге стране принцезе, које су се касније удавале за наше династе, и на Јаквину је пао сав одијум народног огорчења због раздора у династији и држави и његових злих последица. Тако о њој пише и поп Дукљанин.

„Самосталност“ Дукљанско-барске архиепископије — У црквеном погледу Бодин је успио да постигне оно што његовом оцу није пошло за руком. Користећи раздор који је настао после смрти папе Гргура VII, Бодину је пошло за руком да од папе Климента III добије признање и потврду Дукљанско-барске архиепископије као засебне црквено-административне јединице у римокатоличкој цркви. У својој повељи изданој 8. јануара 1089. папа Климент III каже да се одазива молби „сина нашега Бодина краља Словена“ и молби дукљанско-барског архиепископа Петра, те архиепископу шаље пални, као одличје архиепископа и одређује дане кад ће га носити. У повељи се помињу све епископије под влашћу дукљанско-барског архиепископа: Дукља, Бар, Котор, Улцињ, Свач, Скадар, Дриваст, Пилот, Србија, Босна и Травунија. Которска је епископија, међутим, већ после неколико месеци издвојена и потпала под митрополију у Барију у јужној Италији. Тако је 1089. правно утврђена самосталност Дукљанско-барске архиепископије, те је у самосталној држави постојала и самостална црква, али је над обема лебдео папин ауторитет.

БОРБА ЗЕТЕ И РАШКЕ О ПРЕВЛАСТ И ПРОПАСТ ЗЕТСКЕ КРАЉЕВИНЕ

После Бодинове смрти дошле су опет до изражаја сепаратистичке тежње Рашке, Босне и Хума, те су се ове области једна за другом отцепиле од Зете. То је омогућило нагло слабљење централне власти, јер су Зету сада са појачаном жестином раздирале династичке распре између Бодинових синова и његових стричевића. То је нарочито користила Рашка, која је успела да снажно утиче на развој прилика у Зети. Великом жупану Вукану је чак пошло за руком да свргне са престола краља Добросава, Бодиновог брата и наследника, и да на престо доведе Кочапара, сина Бодиновог стрица Радослава, кога је Бодин потиснуо с престола. Међутим, Вукан је ускоро збацио и Кочапара и поставио за зетског краља Владимира, Боди-

новог брата, коме је чак дао своју кћер за жену и тиме настојао да учврсти добре односе са Зетом. Поред свега тога Зета се држала по страни у време ратовања Рашке са Византијом, у коме је Вукан био побеђен (1106). Вуканов пораз омогућио је да у Зети дође до изражаја отпор против Вукановог утицаја. На челу тог покрета била је Јаквинта, која је као што прича поп Дукљанин, отровала Владимира и довела за краља свог сина Ђорђа (1114—1118 и 1125—1131), који је имао да издржи тешку борбу са династичким противницима, па је чак био и протериван.

Династичке борбе све више су слабиле земљу, која је по казивању попа Дукљанина, била „готово разорена и опустошена“. За пола века променило се у Зети седам краљева, од којих су неки долазили као пријатељи Византије, а други као њени противници. Зато сину и наследнику Вукановом, рашком Великом жупану Урошу I, није било тешко да још више појача свој утицај у Зети, те су Зећани пристали да доведу његовог сина Десу и учинили га владарем Зете и Травуније. Последњем краљу зетском Радославу остало је само приморје од Котора до Скадра, које су држали Византинци. Овако несређене прилике остале су све до 1183. када је рашки велики жупан Стефан Немања целу Зету коначно припојио Рашкој.

Одвајање Босне — После Бодинове смрти Босна се је отцепила од Зете. У њој је владао бан као самостални владар. Босански бан, коме не знамо име, удао је своју кћер за зетског краља Кочапара. Зато, кад је Кочапар свргнут са престола, склонио се он код свог таста, босанског бана. После издвајања из зетске државе Босна се је постепено одвајала и од Рашке. Од тог времена историја српског народа развија се у два правца. Она се дели на историју Рашке и на историју Босне. Те се две историје већ од почетка разликују. Док ће Рашка одмах да почне освајања на рачун свога великог јужног суседа, дотле Босна од почетка своје самосталности мора да се бори за своју егзистенцију. Приморана је да се брани од освајачких напада свога северног суседа, Угарске. Као мандатар папин она треба да добије у Восни политичку власт, која би омогућила пропаганду и ширење римокатоличке вере и цркве у Босни. Зато ће цела историја Босне задуго бити само историја борбе против освајачких тежњи Угарске и историја дугих и још довољно необјашњених верских криза и сукоба.

БОРБА РАШКЕ СА ВИЗАНТИЈОМ

Још је рашки велики жупан Вукан, као обласни управљач једног дела Бодинове краљевине упадао на византијско подручје, у првом реду на Косово и у Метохију, и пљачкао. Непријатељство између Рашке и Византије продужило се и у времену после одцепљења Рашке од Зете за време Вуканових наследника, Уроша I и Уроша II. Рашка је била најнемирнији и најдосаднији сусед Византије. Византија је морала да то неко време трпи због одбране источних

граница, а од XII века и северних граница, на којима се појавила Угарска као врло опасан и агресиван сусед.

Доласком на власт византијског цара Манојла I Комнина (1143—1180), човека храброг и ратоборног, амбициозног и охолог владара, који је био више ратник него ли политичар, ситуација ће се променити. Византија је прилично ојачала, нарочито војнички, административно и финансијски се средила, а главни непријатељи су били сломљени. Манојло је могао да ствара велике планове. Један од тих планова било је уништење Угарске. То је упутило Угарску на Србију, чију је ликвидацију Манојло сматрао само као споредну, узгредну епизоду у остварењу свога великог плана.

Први већи напад Манојлов на Рашку био је у јесен 1149, а у другом нападу 1150. морао је велики жупан Урош II да призна врховну власт Манојлову. Сада је Манојло повео успешну борбу против Мађара. За време тих ратова у Рашкој се појављује опозиција против великог жупана Уроша II, која доводи на власт Десу. У спору између ове двојице супарника пресудио је Манојло у корист Урошеву, а Деси је дао као одштету и утеху једно добро у Византији.

Око 1161. ипак се јавља Деса као велики жупан Рашке. Он је настојао да учини Рашку моћном и независном државом. Покушао је да своју спољну политику побољша женидбеним везама. У ратовима између Византије и Угарске држао се по страни, мислећи непрестано како да се отме испод врховне византијске власти. Манојло је то добро осетио и зато чим је завршио ратовање са Угарском, пође 1165. лично на челу војске да казни непоузданог вазала. Манојло је потукао српску војску, а Десу је заробио.

После збацивања великог жупана Десе Манојло је поделио рашку државу потомцима једне старе угледне рашке породице, великом жупану Тихомиру и његовој браћи међу којима је био најмлађи Немања. Тиме се поново учврстила врховна власт Византије у вазалној Рашкој. Ипак, идеја о слободној српској држави није угашена. Напротив, она ће под водством најмлађег вазала Манојловог, Стефана Немање, да се расламса и створи независну и славну српску средњовековну државу.

V ГЛАВА

дрвде

ДУХОВНИ ЖИВОТ У I ПЕРИОДУ

Духовни и културни препород Срба под утицајем хришћанске вере и словенске писмености — Срби су примали хришћанство тешко и споро. Примитивна конзервативност и оданост вери својих отаца, која је прожимала целокупни њихов живот, није омогућавала да се хришћанство лако и брзо укорени у српском народу. Поред тога, хришћанско учење долазило је од туђинаца, које су Срби понајчешће сматрали за непријатеље. Зато су се Срби прибојавали да лепа хришћанска наука није само слатки мамац, који треба да их одвуче у ропство или уништење. Гледани са подозрењем, страни проповедници, који су слабо знали српски језик, нису се могли приближити нашем човеку и његовој души. Зато је хришћанство све до појаве словенске писмености имало код Срба слаб и површан успех.

Тек од појаве словечке писмености почиње темељније примање хришћанства. Јављају се писмени људи из народа који преписују свете књиге, проповедају и почињу да живе хришћански. Свете књиге са науком Христовом долазе у руке све већег броја писмених Срба, улазе у домове њихове, читају се не са страхом већ са насладом, која рађа љубав према јеванђелској науци и захтева њено испуњавање. Све чешће се појављују међу Србима одушевљени и ватрени хришћани, који топлином своје истински хришћанске душе и проповећу јеванђеља раскрављују хладне душе својих паганских сународника. Из Охрида је само у току рада св. Климента и Наума изашло око 3500 писмених и хришћанством одушевљених људи.

Словенска писменост ширила је јеванђелску науку у све јужно-словенске области и стварала нове мисионаре, нове мисионарске центре и нове хришћане. Почело је истинско примање хришћанства и прави духовни препород српског народа. Племенити калем хришћанства срастао се чврсто са српском паганском дивљаком.

Појава монаштва код Срба и његови облици — Срби су се са монашtvом упознали још у времену најранијих покушаја њиховог крштавања. Али, као што се хришћанство није лако примало српске

душе, тако се ни монаштво, као нешто страни и сасвим непознато није могло свидети Србима. Оно на Балкан долази са Истока, махом преко Бугарске, чији се је први хришћански цар Михаило-Борис замонашио и био први словенски владар међу монасима. У нашим областима појављује се монаштво и манастири тек са радом св. Климента и Наума и појавом словенске писмености.

Прво наше монаштво било је *киновијско* (општежително). Оно настаје иницијативом и старањем црквеног и државног руководства и појављује се просто као саставни део мисионарске активности охридског мисионарског центра у време бугарске и Самуилове државе. Али, у том кинивијском монаштву развија се и други вид монаштва. То је *еремитско* (пустиножително, анахоретско) монаштво. До данас су се сачували остаци многобројних манастира у области Охридског и Преспанског језера, у којима је живело кинивијско монаштво још од X века и даље. Али, исто тако су се сачували и остаци многих црквица и испосница у тешко приступачним местима и на клифовима над Преспанским језером. У тим стенама сачували су се местимично и трагови примитивне иконографије, којом су испосници украшавали своје богомоље. Уопште, судећи по рушевинама цркава и манастира, било их је тада у јужној Македонији више него ли у Шпанији или Јужној Италији.

Друго подручје на коме се појавило бројно монаштво био је тзв. Шоплук, подручје између Вардара, Струме и Мораве. Ту се је први подвизавао св. Јован Рилски у првој половини X века. У XI и почетком XII века јављају се овде чувени испосници: св. Прохор Пчињски, св. Гаврито Лесновски и св. Јоаким Осоговски или Сарандапорски. Ово монаштво нема везе са охридским монаштвом. Док је оно постало иницијативом државе и цркве и било углавном кинивијско, ово монаштво јавља се спонтано, као плод истинске христјанизације и верског ентузијазма појединих наших људи, и зато је оно у почетку еремитско. Оно према томе није наставак охридског монаштва из времена бугарске и македонске државе, већ је могло да се развије само по угледу на еремитско монаштво јужне Македоније и Свете Горе. Како су ови испосници стицали велик број ученика, који су за њима долазили у планину, прерастало је ово еремитско монаштво у кинивијско.

Поред ових двају центара монаштво и манастири су се појављивали и у другим нашим областима заједно са учвршћењем хришћанства. То је било условљено словенском писменошћу, која је побожном свету пружила на разумљивом језику не само свештене и богослужбене књиге, него и житија светих, која су читаоцима приказивала животе подвижника специјалним стилем и топлином и распаливала жељу за подражавањем. Монаштво се ширило и манастири су ницали све до Јадранског мора. Тако се у Летопису попа Дукљанина помиње крајински манастир Свете Пречисте, у коме је сахрањен св. Јован Владимир, после чега се ту замонашила његова удовица Косара.

На Приморју поред овог монаштва источног типа знамо и за бенедиктинске манастире римокатоличких Срба. Ту је пре свега манастир св. Срђа и Вакха на левој обали Бојане, манастир св. Петра

у Требнју и многи други, који су били уређени по узору бенедиктинских опатија на Западу.

Поред мушког монаштва јавља се већ у овом периоду и *женско монаштво*. Први познати женски манастир подигао је пре 809. године код цркве св. Богородице у Котору властелин Андреације за своју кћер Теодору, кад се она замонашила. Други пример монахиње из владарских породица је Косара-Теодора, удовица зетског краља св. Јована Владимира. Касније ће женског монаштва бити све више, па ће прва Немањина задужбина бити женски манастир св. Богородице у Топлици, у коме су он и његова жена сакупили „збор чрница“ (монахиња).

Цркве и манастири код Срба у овом периоду — Примање хришћанства и појава монаштва условили су подизање цркава и манастира. У црквеној архитектури овог периода оцртавају се јасно два основна стваралачка центра и две групе споменика од којих свака има своје посебне карактеристике. Један од тих центара појавио се у области Охридског и Преспанског језера, а други на јужном Приморју и његовом залеђу.

① *Охридско-преспанска група* везује своје почетке за мисионарски рад св. Климента и Наума и за моћну Самуилову македонску државу. У времену св. Климента и Наума подигнута је Климентова *црква св. Пантелејмона*, која је постала образац многих цркава у Македонији, затим *манастир св. Наума*, а вероватно и првобитна *црква св. Софије* у Охриду. Самуиловом времену припада несумњиво *црква св. Ахилија* (Аил) на Преспанском језеру (сада на грчкој територији), а можда и *црква св. Германа* на источној обали Преспанског језера, као и цркве манастира *Водоче* и *Вељусе*, код Струмице.

На ове најстарије споменике црквене архитектуре на нашем Југу наставља се цео низ цркава на све ширем подручју, међу којима треба споменути цркву *св. Ђорђа у Старом Нагоричину* и цркву *св. Пантелејмона у Нерезима* близу Скопља, која је саграђена 1164. Она се сачувала до данас. Има пет кубета, а постала је чувена по својим дивним фрескама.

Све ове цркве садрже у својој архитектури комбинације византијских и источњачких елемената, али се на њима јасно изражавају и извесна самостална обележја, што их и истиче у историји уметности као посебну групу.

У *живопису* ових цркава налазимо поред изразитих византијских основа и елементе који јасно указују на тежњу за реалистичким приказивањем човека и за природнијим схватањем композиције. Ликови које овде сретамо у св. Софији и Водочи показују пут којим се дошло до знаменитих фресака у Нерезима на којима су реалистички елементи још јаче истакнути. У Нерезима се не могу наћи два слична светитељска лика. У свакоме од њих ми осећамо посебан

тип, његову старост, душевни живот, емоције. Реализам ове македонске школе византијске уметности појавио се пре и независно од оваквих појава у талијанској уметности XII и XIV века.

Резбарство је већ у овом периоду остварило на овом подручју висока достигнућа. Остаци иконостаса у цркви св. Софије на Охриду и цркве св. Пачтелејмона у Нересима, са карактеристичним преплетима, који теже пластици, показују утицај Истока са којим је Македонија имала и верских и трговачких и политичких веза.

2. *Приморска група* српских цркава и манастира била је под утицајем приморске и талијанске архитектуре, пошто је ово подручје рано дошло под јурисдикцију римске цркве, а и територијално је било упућено на приморске мајсторе.

Поред већих латинских базилика, као што су манастир *св. Срђа и Ваха* на Бојани код Скадра, *Петрова црква* код Требиња и базилика *св. Аранђела* на Превлаци у Боки, треба споменути манастир *Пречисте Крајинске* (Богородице) у коме је био сахрањен св. краљ Владимир и жена му Косара и *цркву св. Михаила* на Пељешцу са ликом једног од најстаријих зетских владара.

Овој групи припада и црквица *св. Борђа* на гробљу у Рибници (Подгорица, Титоград) и *црква св. Петра* у Бијелом Пољу, као и многе друге цркве чије трагове налазимо у Полимљу:

Карактеристична особина ових грађевина приморске групе су *пластични украси* израђени у камену око врата и прозора, на каменим основама иконостаса и осталим погодним местима у цркви. Израђиване су преплетене траке и стилизоване биљке и животиње. Овај романски утицај ће се осетити и касније на црквама тзв. рашке школе.

Најстарији црквени *живопис* са подручја приморске групе сачувао се у цркви св. Михаила у Стону, чије су фреске рађене између 1077. и 1150. По својим стилским особинама оне припадају раној романској уметности XI и XII века. Владарски портрет са моделом цркве који нам се овде сачувао значајан је за познавање однашњег владарског одевања и за познавање спољњег изгледа цркава.

Књижевност — Оци словенске писмености која је омогућила појаву наше старе књижевности били су словенски учитељи, св. браћа Ђирило и Методије. Пре њих су Словени имали извесне знаке којима су се служили ради лакшег памћења извесних ствари, али то није била азбука. Св. Ђирило је, као одличан зналац многих језика, саставио прву словенску азбуку, глагољицу, на основу грчког курзивног писма и писама других народа (јеврејског, коптског, самарјанског, јерменског и др.). Тим писмом писала су св. браћа прве преводе св. Писма и богослужбених књига на словенском језику. Тим писмом писани су и први почети остале преводне и оригиналне словенске књижевности. Ту су пре свега преводи са грчког дела св. Ђирила: *Три књиге о св. Клименту, Похвала св. Клименту и Слово о преносу мошти преславног Климента*.

Св. Методије је још као управљач Струмичке области написао *Закон судниј људем* најпре грчким писменима, а словенским језиком. Касније је тај спис преписиван словенским писменима. У Моравској је св. Методије приредио превод целог св. Писма писан глагољцом. У то време је постао и зборник *Књига отаца*, који садржи беседе св. отаца и учитеља цркве.

Од књижевних споменика писаних глагољцом, који су настали на нашем подручју треба споменути:

1. *Зографско четвороеванђеље* писано крајем X или почетком XI века. Име је добило по манастиру Зографу у Светој Гори у коме је нађено.

2. *Маријинско четвороеванђеље* из истог времена, писано у Македонији, а нађено у манастиру Свете Марије у Светој Гори.

3. *Асеманијев еванђелистар* из истог времена, писан у Македонији. Име је добио по орјенталисти Асеманију, који га је донио у Рим, где се и сада налази у Ватиканској библиотеци.

4. *Синајски псалтир* писан у XI веку у Македонији а чуван у манастиру св. Катарине на Синају.

5. *Синајски евхологиј* (молитвеник) исто тако писан у Македонији у XI веку, а чува се у манастиру св. Катарине на Синају. Поред осталог он садржи чин исповести и одломак једне катихезе св. Ђирила, која има оригиналну књижевну вредност.

6. *Кљочев глагољаш* је остатак једног зборника беседа св. отаца.

7. *Зетски листићи*. То су два листа глагољског апостола писаног у Зети крајем X или почетком XI века. Налазе се налепљени на корицама тзв. Иловичке крмчије из 1262.

Глагољица је рано уступила место другом словенском писму, које је у част св. Ђирила добило име ћирилица, а састављање његово приписује се св. Клименту Охридском. Као основ овом писму послужило је грчко унцијално писмо. Ђирилица је била једноставнија и зато је брзо ушла у употребу. Глагољица се једино одржала у Хрватском Приморју.

За најстарији датирани ћирилски споменик сматра се тзв. *Самуилов натпис* тј. натпис на надгробној плочи његових родитеља писан 993. Поред њега треба споменути ове рукописе:

6. *Савина књига*, еванђелистар назван тако по белешци у њему („Поп Сава писа л”). Потиче из XI века.

2. *Супрасањски рукопис*, зборник житија светих и омилије за месец март.

3. *Мирослављево еванђеље* представља најлепши и најраскошнији споменик наше најстарије писмености. Њега је крајем XII века преписао за хумског кнеза Мирослава, брата Немањина, неки Варсамелеон, а Григорије Дијак украсио га дивним минијатурама и преписао две последње стране.

Има још мањих остатака старих ћирилских рукописа (Хиландарски листићи, Зографски листићи) на основу којих се стиче представа о особинама најстаријег нашег језика и правописа, иако је све то махом превод са грчког.

Међу најстарије *оригиналне* производе наше књижевности спадају, поред *Житија св. Ђирила и Методија*, *Житије св. Климента и Наума* и службе овим светитељима, затим *Житија св. Јована Владимира* (*libri gestorum*) на основу којих је његов живот описан у *Летопису попа Дукљанина* (Барски родослов). И овај летопис је такође најпре написан на словенском језику, а затим је за потребе романске барске омладине преведен на латински језик. Рано су записане и легенде о животу наших првих испосника, *св. Јована Рилског*, *Јоакима Сарандапорског*, у чијем се житију говори и о *Прохору Пчињском* и *Гаврилу Лесновском*, тако да народ њихова краја на основу избледелих предања сматра свечетворицу ових светитеља рођеном браћом.

Подвижници и светитељи овог периода — Племенити хришћански калем брзо је процветао у нашем народу и почео да доноси плодове. Те плодове су представљали одушевљени хришћани, пуни вере и жеље да узрастају у моралном усавршавању. То су били светитељи. Међу њима се поред св. Климента и Наума, о којима смо већ говорили, нарочито истичу чувени подвижници: св. Јован Рилски, св. Прохор Пчињски, св. Јован Бигорски, св. Гаврило Лесновски и св. Јоаким Сарандапорски (Осоговски), а поред њих велики борац за веру св. Иларион епископ мегленски. Напоследку, у овом периоду имамо и један прекрасан лик владара-светитеља у личности зетског кнеза (или краља, како га Дукљанин зове) св. Јована Владимира. Ови светитељи су, како се вели у једном житију, били богоизбрано друштво, трудољубиви радници Христови, који изађоше да ралом вере бразду обраде и да семе духовно засеју како би стотруки клас нашли и Христу принели род врлина. Њихово поштовање није знало за националне границе, тако да их често подједнако славе и Срби и Бугари.

✓ *Св. Јован Рилски* родио се око 876. у селу Скрино недалеко од Софије. Пошто су му умрли родитељи, Јован се повуче у пустињу на планини Рујну, затим оде у планину Витошу и напоследку се насели у једној пећини на планини Рило. Отуда је после три и по године узишао на једну високу стену, која на врху није била шира од војничког штита. Ту је провео више од седам година бијен мразевима, бурама и сунчевом жегом. Једном дође бугарски цар Петар да види св. Јована. Кад није могао да се попне до њега, а светитељ није хтео да сиђе, пошље му цар на поклон чашу пуну злата. Светитељ му поручи да му је злато непотребно, јер неће да води војску или да тргује. Зато му је злато вратио, а чашу задржао као успомену.

Кад се дознало за светитеља, почео је к њему да долази многи народ у жељи да га слуша и да од њега тражи савета. Многи чак зажелеше да живе с њим, направеше у пећини цркву, основаше ту манастир, слушајући св. Јована као учитеља и старешину. Када је он око 946. умро, сахранише га његови ученици. Тако је, ето, анахорета постао оснивач киновијског манастира. Мошти св. Јована биле су преношене у Софију, одатле у Мађарску, па су враћене у Трново и напоследку у Рилски манастир где и данас почивају.

Св. Прохор Пчињски живео је у првој половини и средином XI века. Родом је био са Овчег Поља. Од младости је заволео Христа и кад су родитељи хтели да га жене, побегне он у „пустињу“ око Нагоричина, где је провео 32 године не видевши човека. Када је једном византијски дука Диоген, који је управљао овим крајевима, био овде у лову, нашао је св. Прохора. Светитељ га лепо прими, доведе га пред икону св. Ђорђа и предскаже му да ће бити цар. Пророчанство се испунило. Диоген је заиста постао византијски цар под именом Роман IV Диоген (1068—1071). Из захвалности и поштовања према светитељу, који му је то прорекао, подигне му цар манастир са црквом св. Ђорђа у Нагоричину, али св. Прохор услед напада Кумана и Печењега ускоро напусти овај манастир и пређе у самотно место под Козјаком изнад Пчиње, југоисточно од Врања где се подвизавао и умро. Цар Роман IV Диоген, коме се светитељ јавио у сну, пронашао је његове мошти и сахрањивши их у манастиру који је саградио, саставио у манастиру братство, поставио игумана и дао довољно имања за потребе манастира. Ту је и данас манастир св. Прохора Пчињског, кога народ зове и „Свети отац“ или само „Старац“.

Св. Јован Бигорски живео је на прелазу из X у XI век. По предању био је савременик св. Јована Владимира. Испаштао се на левој обали реке Радике, четири сата далеко од Дебра. Ту је по предању сама дошла икона св. Јована Крститеља из села Слатине код Охрида и стала у шуми. Ноћу је светлила. Неки богати бољар по имену Јован угледа ту светлост, пође према њој и нађе икону. Схватио је то као знак од Бога да му се посвети на службу. Зато се закалуђери и оснује ту манастир. Ту је и данас његов манастир — св. Јован Бигорски.

Св. Гаврило Лесновски живео је у XI веку. Био је син „благородних“ родитеља. Отац му је био властелин у селу Осичу код Криве Паланке. У детињству су родитељи дали Гаврила да учи књигу, а када је одрастао, хтедоше родитељи да га жене, али он уместо тога оде у манастир и замонаши се. Пошто му је после смрти родитеља остало велико наслеђе, основао је манастир св. Арханђела у Леснову близу Кратова и довео у њега монахе, поставио игумана и дао им све своје преостало имање, а он „отшед в гору и млчаше“. Тридесет година је он као пустињак око Леснова проводио испоснички живот, а када је умро, мошти су му пренете у Лесновски манастир. Данашњу цркву манастира Леснова подигао је деспот Оливер, војвода цара Душана.

Св. Јоаким Сарандапорски или Осоговски испаштао се у XI веку у Осоговској планини на исток од Овчег Поља. Његово житије прича како је дошао однекуд са запада (јакó звезда светла от запад к востоком приходит) и како је једно вече касно дошао у село Градац, које се налазило изгледа на месту данашње Криве Паланке. У селу је била мала црква. Светитељ уђе у цркву, помоли се, а затим седне пред црквом чекајући да ко наиђе. И заиста, наиђе бољар тога села, замоли светитеља за благослов и поче разговор. Свети Јоаким му рече како је чуо да у Осоговским планинама има дивних места за иноке, а он такво место и тражи. Бољар га упути у Бабин До на

реци Скупици, где се крај речице налазила пећина погодна за анахоретски живот. То се место звало Сарандапор. Ту се св. Јоаким подвизавао, мучећи себе и молећи се са сузама. Ту га пронађоше неки ловци, људи који су од лова живели. Пошто их је светитељ благословио, почела је да их прати срећа у лову и они му почеше долазити све чешће. Али, кад једном дођоше, нађоше га мртва. Ожалошћени ловци су га са поштовањем сахранили и често му излазили на гроб доносићи тамјан и свеће. Ловци су чували тајну о месту где су сахранили свога светог добротвора, а када они помреше, нико није више знао за његов гроб, иако се име његово знало и у народу много поштовало.

У време византијског цара Манојла I Комнина (1143—1180) неки обудовели свештеник по имену Теодор науми да се замонаши и ода пустињачком животу имајући пред очима пример св. Јоакима. Док је он у души неговао ту мисао, јави му се у сну св. Јоаким, упути га на место где се он подвизавао. Ту је Теодор као монах Теофан основао манастир, коме је био први игуман. Тада му светитељ открије и тајну о месту свога гроба, из кога је игуман Теофан пренео свете мошти у свој манастир, где су чиниле чуда од исцељења. Било је то педесет година после смрти светитеља. Тако је постао манастир св. Јоакима Сарандапорског (Осогњског). Ту је касније српски краљ Милутин саградио већу и лепшу цркву.

Св. Иларион Мегленски родио се око 1100. године. Отац му је био властелин, те је као дете добио добро васпитање и солидније образовање. Већ од осамнаест година замонашио се и ускоро постао игуман. Пошто се је истицао својом културом и врлинама, поставио га је охридски архиепископ Евстатије 1134. за епископа мегленског. Управа епархијом задавала му је много бриге, јер су тада допирале у Македонију преко Бугарске разне јереси, које су разарале живот православне цркве. Од њих је св. Иларион претрпео и мучења, али је ипак успио да противнике обрати у православну веру и тако очисти своју епархију од јереси. Умро је 1164. Мошти му данас почивају у Цариграду.

Св. Јован Владимир је први светитељ међу српским владарима и пример младим српским хришћанима како се страда због доследног испуњавања Христове науке у животу. Својим примером је показао да хришћанство није само нова наука, већ нови живот. Његову биографију најлепше је описао поп Дукљанин у својем Летопису. Према казивању Летописа Владимир је као младић постао владар (краљ — гех) после свога оца. У то време удари на Дукљу македонски цар Самуило. Избегавајући крвопролиће, Владимир се са својом војском повуче на брдо Облик. Цар је опколио брдо и оставио га опседнутог, а са другим делом војске пошао на Улцињ. На брду Облику беше тада много отровних змија које су уједале Владимирове војнике и они почеше од отрова да умиру. Св. Јован Владимир се тада помоли Богу те нестане ове опасности „и змије на ономе брегу остадоше као без отрова све до данашњег дана”, вели Дукљанин. На царев позив Владимир је одбио да се преда, али кад је дознао да је жупан тога краја сишао са горе да га изда, Владимир сазва збор и опростивши се рече да је боље да се он сам жртвује него да сви пропадну од глада и мача. Кад се Владимир

појавио пред Самуилом, овај га одмах као роба пошаље у Преспу, где му се двор налазио, да робује у тамници.

Кад се цар вратио у Преспу после освајања приморских крајева, замоли га једног дана кћи његова Косара-Теодора да јој дозволи да са дворкињама сиђе у тамницу и измије главе и опере ноге сужњима и заробљеницима. Цар јој то добри. У тамници она нађе Владимира, виде да је леп, благ, питом, смиран и пун мудрости и разума Божијег и разговор са њим постаде јој „слађи од меда и сата“. Сажаливши се на његову младост и лепоту и сазнавши да је владарског рода, заљуби се у њега, те замоли оца, ако је мисли удавати, да јој да за мужа краља Владимира, кога држи у тамници, јер за другога она неће поћи. Из љубави према кћери и с обзиром да је Владимир био краљевског рода, цар учини кћери по вољи. Пошто је Владимир постао Самуилов зет, цар му поврати Зету да влада њоме.

Владимир и Косара живели су побожно, праведно и срећно. Владимир је управљао повереним народом са много мудрости и љубави. Кад је умро цар Самуило, дође на престо син његов Радомир. Међутим, договорен од византијског цара Василија II, Радомиров брат од стрица Владислав убије Радомира и сам ступи да престо. Сад је после Самуилова сина дошао на ред и Самуилов зет. Зато цар Владислав позове Владимира да дође к њему. Косара није хтела ни да чује за то, бојећи се да Владимира не задеси Радомирсва судбина. Зато пође у Преспу сама. Владислав у притворности својој лепо је прими са свим почастима, па пошаље поново посланике к Владимиру са поруком да без бојазни дође, а као залог вере пошаље му златни крст. Владимир није поверовао лукавом цару, већ му одговори: „Знамо да Господ наш Исус Христос, који је за нас пострадао, није распет на златном ни на сребрном, него на дрвеном крсту. Ако је, дакле, твоја вера права, и ако су ти речи истините, пошаљи ми дрвени крст и по духовницима, и онда ћу доћи, уздајући се вером и снагом Господа нашег Исуса Христа у животворни крст и у часно дрво.“ Лукави Владислав тада пошаље два епископа и једног пустињака к Владимиру са дрвеним крстом као јемством за његову сигурност. Владимир пође. Дознавши то, Владислав постави заседе својих војника да га убију пре него уђе у Преспу. Међутим, помоћу Божијом, Владимир стиже срећно до Преспе и у побожности својој пође прво у цркву да се помоли Богу. Кад је цар дочуо да је Владимир жив и здрав стигао у Преспу, нареди да се опколи црква и Владимир одмах убије. Кад Владимир виде да је у опасности, прекори епископе што су га преварили, а они и сами преварени не могоше му од стида у очи погледати. Тада праведни Владимир узе у руке онај крст што му га цар беше послао и рече: „Молите се за ме Богу, господо моја, и овај часни крст нека ми заједно с вама буде сведок на данашњи Божији дан, да гинем ни крив ни дужан.“

Тада целива крст, опрости се са епископима, и док су сви плакали изиђе из цркве, а војници му пред вратима црквеним одсекоше главу. Било је то 22. маја 1016. Епископи узеше тело његово и сахранише га у тој цркви. Како се на гробу Владимирову почела јављати чудесна светлост, дозволи цар Косари да узме тело свога мужа и сахрани га где жели. Она скрхана тешким болом узе тело Влади-

мирово и однесе га у Дукљу. Сахранила га је у цркви Св. Марије, „Пречисте Крајинске“, где је и она као монахиња живела, а после смрти сахрањена испод његових ногу. Мошти његове касније су пренешене у Елбасан у Алабинији где и данас почивају у цркви Шин Ђон (Свети Јован).

★

Из биографија ових светитеља дознајемо колико су они својим животом и радом допринели учвршћењу хришћанства у нашем народу. Наши стари пустињааци удаљавали су се од света, али је свет ишао за њима. Њихова морална величина и народна љубав према њима условили су постанак многих манастира, који су као куле православља имали огроман значај за учвршћење хришћанства у нашем народу. Исто тако велик васпитни значај имали су и св. Иларин Мегленски и св. Јован Владимир као примери како треба чувати чистоту Христове науке и живети по њој.

VI ГЛАВА

НА ПРАГУ ЕПОХЕ СЛАВЕ И ВЕЛИЧИНЕ СТВАРАЊЕ ВЕЛИКЕ СРПСКЕ СРЕДЊЕВЕКОВНЕ ДРЖАВЕ

СТЕФАН НЕМАЊА

Превласт Рашке — Рашка је половином XII века у борби о превласт са Зетом изишла као победник. Рашки велики жупан Деса успео је да завлада већим делом Зете, тако да су зетском владару Владославу, који је сад носио једино титулу кнеза, остали само приморски крајеви између Котора и Скадра. Са ширењем и јачањем Рашке развијала се и њена тежња за потпуном независношћу од Византије. Осетивши такву тенденцију, моћни византијски цар Манујло Комнин збацио је великог жупана Десу (око 1168) и за његовог наследника поставио Тихомира, сина Завидина, који је био изданац старе рашке династије. И браћа Тихомирова (*Страцимир, Мирослав и Немања*) добили су на управу поједине области. Немања је добио Ибар, Топлицу, Расину и „Реке“, а касније му је цар Манујло дао још и Дубочицу код Лесковца.

Немања — оснивач велике државе — Немања је, иако најмлађи од све браће, показао највеће способности у управљању државом. Он је од почетка настојао да своје области што боље уреди и оспособи за напредак. Старао се да придобије што више присталица међу људима од угледа и утицаја. Зато је нарочиту пажњу обратио на цркву и свештенство, које је у народу било врло утицајно. То је уродило добрим плодом, јер је свештенство због добротина која је Немања чинио њему и цркви много допринело стварању Немањине популарности не само у областима којима је он управљао него и у областима његове браће. То је изазвало код браће завист и жељу да се Немања онемогући у сталном развоју свога престижа. За то је требао само повод. Немањин син Стефан Првовенчани у биогра-

фији свога оца вели да су браћа напала на Немању поводом поди-
зања манастира св. Богородице и св. Николе у Топлици, јер их је
Немања саградио без договора са браћом. Под тим изговором на-
падну браћа на Немању, заробе га и баце у тамницу. Немања се ипак
чудесном помоћу св. Ђорђа, коме се молио и заветовао да ће му
подићи цркву, спасио из тамнице, а кад се појавио међу народом
као мученик, стекао је још већу популарност и лако прогнао своју
браћу и преотео власт. Тихомир и браћа побегну к Византинцима и
помоћу њихове војске науме да униште Немању. Међутим, Немања
их прибрано дочека и у битци код села Пантина на Косову победи
(1169). У тој битци погинуо је изгледа најстарији брат Тихомир,
а другој двојници дао је Немања по једну област на управу. Стра-
цимир је, судећи по његовој задужбини у Моравском Градцу (да-
нашњи Чачак), управљао крајем око Западне Мораве, док је Ми-
рослав добио Захумље и Полимље, где је саградио манастир св.
Петра. Тиме је Немања и морално победио своју браћу и задужио
их да буду олани, те су од тада заиста и живели у миру. После по-
беле над браћом удари Немања и на зетског кнеза Радослава, по-
беди га и припоји Зету својој држави.

Пошто је тако постао врховни господар у свим областима ко-
јима је раније управљао са својом браћом, Немања је почео поми-
шљати и на потпуну независност од Византије. Тада је Византија
била у сукобу са Млетачком Републиком, јер је настојала да сузбије
привилегисани положај млетачких трговаца на свом подручју. Не-
мања ступи у савез са Млечима и предузме кораке за склапање при-
јатељских односа са Мађарима, па тек тада удари на византијске
градове у Приморју, у првом реду на Котор. Али, цар Манојло је
успео да ускоро доведе у Мађарској на престо свог штићеника Бету
III, а поход млетачке флоте на Егејска острва био је осујећен по-
јавом куге у млетачкој војсци и Немања је остао усамљен. Зато је
Манојло сада окренуо сву своју силу против њега. Немања се пред
надмоћнијим непријатељем повлачио у планине, али је напослетку
увидео да не може дати коначан отпор и — предао се. Дошао је у
Манојлов логор са ужетом о врату, пружио цару мач и бацио се
ничице пред њега, изражавајући тиме како признаје да је његов
живот сада потпуно у царевој руци. Манојло није убио Немању, већ
га је са многим робљем и пленом повео у Цариград и водио на челу
робља цариградским улицама (1172). Немања је ипак остао велики
жупан у Рашкој, али је морао да даде велике обавезе. Нарочито се
обавезао да ће са својом војском помагати Византији у њеним ра-
товима. Све је то за Немању била скупа школа. Зато је он десетак
година остао потпуно у миру и то време посветио уређењу своје
државе и припремајући се за нове успехе.

Верска политика Стефана Немање. — И поред тога што је хри-
шћанство било Србима познато већ неколико векова пре Немање,
верски и црквени живот у народу био је слаб. То није чудо кад се
поред конзервативности и дубоких трагова паганизма узму у обзир
сви објективни разлози који су условљавали споро и површно при-
мање хришћанства. Пре свега, преко области које је Немања уједи-

нио у српску државу, išла је граница између Источне и Западне цркве. Сусрет двеју цркава дотакао се и личности Немањине. Као се он родио у Рибници у Зети, где му се отац склонио због династичких борби, био је крштен у римокатоличкој цркви, јер тамо сем латинских свештеника других није било, а тек по повратку у Рашку преведен је у православље. Као градитељ нове државе Немања се и у верском погледу морао одредити. То му није било лако, јер је желео да у својој будућој самосталној држави има и самосталну цркву. Немања је желео да у његовој младој држави црква буде као душа у телу, да буде стваралачка сила, која ће подићи народну културу и створити основ за једну солидну националну цивилизацију. На Западу се томе није могао надати, јер признавањем папске јурисдикције постала би Србија не само у црквеном већ и у политичком погледу потчињена папи. Зато се Немања одредио за источно православље, које је у централним српским областима већ ухватило корена и блискогворно утицало својим словенским богослужењем и проповеђу и култивисање народне душе. Поред пуне толеранције према римокатоличкој цркви у Приморју, Немања се све чвршће везује за православну цркву и њено свештенство и поклања му велику пажњу. Он подиже цркве и манастире, обдарује их земљама и људима, а својим животом служи свима као пример православног хришћанина.

На Немањину православну оријентацију неоспорно је утицало и пример Византије у којој је црква створила једну бриљантну културу са споменицима којима се свет диви. Такву цркву желео је Немања да створи у Србији. Другим речима, желео је да има византијску цркву у српском издању. То не би било ништа ново, јер па истину се одајкада знало за националне православне цркве. Ту жељу изговорио је Немања у срцу заједно са жељом о пуној самосталности српске државе.

Немањина борба за чистоћу православља — Како су словенски племена на целом Балкану од почетка крштавања примила хришћанство доста површно, а црквена организација је била доста слаба и због династичких сукоба и спољних ратова несигурна, лако су се у верском животу народа задржали трагови паганства, а плодно тло налазили остаци на истоку већ давно изумрлих или новијих неправославних учења и јереси, међу којима се помињу павлићани и богумили (бабуни). Та учења могли су у Србију донети калуђери, који су са истока протерали Арапи и Селџуци.

Немања је у духу своје строго православне верске оријентације почео да чисти такве појаве у верском животу народа, али то није ишло лако. Стефан Првовенчани у Немањиној биографији пише да се „мрска и проклета јерес“ укоренила у Немањиној држави, тако да је имала присталица и међу властелом. Из осталог казивања Првовенчаног не можемо добити јасну слику о „јеретичком учењу“ које је хватало корена у Србији. Свети Сава, пишући биографију свога оца, уопште не помиње очеву борбу са јересима, већ само истиче његову ревност на учвршћењу православља. Ипак, мора се признати као историјска чињеница оно што говори Стефан Првовенчани, наиме, да је Немања сазвао у Расу сабор на коме је у циљу чувања

чистоће православља осуђено кривоверје „лукаве јереси“ и одлучено да се оно силом искорени. Првовенчани пише да су се одлуке сабора заиста драстично спроводиле. Немања је свога сина у томе подсећао на св. Илију, јер не само „да изобличи безбоштво њихово“, него „једне потамани, друге разним казнама казни, треће прогна из државе своје, а домове њихове и све имање сакупив, разда прокаженима и убогим. Учитељу и начелнику њихову језик уреза у грлу његову... И на све стране искорени ту проклету веру, да се и не помиње никако у држави његовој.“ На тај начин Немања је искоренио сав верски коров у својој држави који је сметао учвршћењу православне вере и цркве од које је он много очекивао у својим владарским плановима.

Насупрот овако непријатељском ставу према јеретичким и неправославним елементима у Рашкој Немања је био врло толерантан према римокатоличкој цркви у Зети. Такву верску и црквену политику продужиће и остали Немањићи.

Немањине задужбине — И пре Стефана Немање подизане су код Срба цркве и манастири, али ће тај рад доживети највећи процват у време Немање и династије Немањића. То је најсјајнија епоха у подизању задужбина, „за душу“, за опроштај грехова и спасење своје или својих најмилијих, као израз своје побожности или благодарности Богу за примљена добротинства.

Стефана Немању су у подизању цркава и манастира руководиле двојакe побуде. На првом месту то је била истинска хришћанска побожност и жеља да се православна побожност учврсти у народу. Али поред тога Немања је као владар желео да његове задужбине широм целе његове државе буду сведоци о њему, о његовој вери у Бога и његовој љубави према народу, не само за његовог живота, већ и после смрти. Кроз своје задужбине Немања је био присутан на разним странама своје државе и верни улазећи у њих као да су се сретале лично са ктитором, са Немањом. Тако је требало народну љубав и оданост јачати према династији, што је у оним условима значило одржавање јединства народа и државе.

Стефан Немања је осим Хиландара, који ће пред смрт подићи са својим синовима, подигао у Србији пет нових манастира и обновио неколико старих. Пре 1168. сазидао је манастире Св. Богородице и Св. Николе у Топлици. То су његове најраније задужбине.

Манастир Свете Богородице у Топлици поред данашње Куршумлије био је женски манастир, у коме су Немања и његова жена Ана установили „збор чрница“ (монахиња). Бригу о манастиру је и водила Ана, која се после Немањине абдикације замонашила у овом манастиру и у њему као монахиња Анастасија провела задње године живота.

У истом крају, „на усти реке Бањске“, сазидао је Немања *манастир Светог Николе*, чија је црква имала две куле. Ту је касније било седиште топличких епископа.

Оба ова манастира називали су „беле цркве“ по оловним крововима, који су се на сунцу беласали и издалека видели.

Бурђеви Ступови или *манастир св. Ђорђа у Расу* представља испуњење Немањиног завета. Кад су некад браћа бацила Немању

у тамницу, молио се он св. Ђорђу „Победоносцу“ да га избави из тамнице и заветовао се да ће му „послужити“ целога живота. Пошто му је светитељ помогао, Немања је одмах по изласку из тамнице почео зидање свог манастира у част св. Ђорђа. Црква је имала на челу две куле („стлпа“) по којима је манастир и добио у народу име Ђурђеви Ступови.

Немањи се приписује обнова и изградња манастира Светог Николе на Ибру, званог Кончул.

Главна и најлепша задужбина Немањина је *Студеница*. Њу је Немања саградио пред крај своје владавине (1183—1191) и заветовао се да ће се у њој замонашити, па је овде себи припремио и гробницу. Студеница је била велики манастир. Као главна Немањина задужбина имала је она прво место међу српским манастирима. Зато је и названа „мајком српских цркава“.

Немањине задужбине припадају у стилском погледу тзв. рашкој групи, само, док се у архитектури првих двају манастира (Св. Бгородице и Св. Николе у Топлици) осећа донекле утицај Византије, дотле код Ђурђевих Ступова и Студенице долази до изражаја романски стил под утицајем Јадранског приморја. Биле су то једнобродне грађевине са једним кубетом и фасадама обрађеним на романски начин.

БОСАНСКИ БАН КУЛИН И ПРОБЛЕМ БОГУМИЛСТВА У БОСНИ

Док се је радом Стефана Немање Србија коначно определила за источно православље и црквену организацију византијског типа, а Свети Сава посветио унапређењу православља и организацији такве цркве цео свој живот, у Босни је ситуација била сасвим друкчија. Стварањем независне српске државе крајем XII века прекинут је сваки директан додир Босне са Византијом. Тиме је додуше онемогућен политички притисак Византије на Босну, али је исто тако Босна била заклоњена и од византијског културног утицаја.

У време престанка византијске врховне власти над Босном управљао је њоме бан Кулин. Ослободивши се после смрти цара Манојла Комнина византијске власти, нашао се Кулин усамљен према Угарској, која на овој страни више није имала никаквог супарника. Зато је ускоро бан Кулин дошао под врховну власт угарског краља. Та зависност огледала се углавном у личним обавезама бановим према угарском краљу, док је Босна у унутрашњем свом животу била самостална. Са Србијом је Кулин био у добрим односима. Њега су са немањићком династијом везале сродничке везе, јер је његова сестра била удата за хумског кнеза Мирослава, брата Стефана Немање, која се је после Мирослављеве смрти поново вратила к брату у Босну.

Бан Кулин је владао око четврт века. Знамо да се у писаним споменицима помиње први пут 1180, а последњи пут 1204, иако то вероватно нису биле баш прва и последња година његове владавине.

Владајући Босном бан Кулин је имао пред собом два тешка проблема, један спољни, а други унутрашњи. Спољни проблем био је однос са Угарском. Њега је от успешно решио личним обавезама, сачувавши унутрашњу самосталност своје државе. Унутрашњи проблем био је верског карактера и задавао је много више бриге бану. Само својом умереношћу и тактом, а понајчешће заташкавањем проблема, Кулину је пошло за руком да отклони од државе опасност насталу због верских противности, које су имале корен у ранијим верским збивањима на Балкану.

Крштавање Срба извођено је још у времену када је Босна била у заједници са државом првих српских владара. Зато је Србији и Босни била заједничка и прва црквена организација. Међутим, са политичким одвајањем Босне дошло је до одвајања и у црквеном погледу. Док су српске области потпале под власт Охридске архиепископије, Босна се појављује као подручје једне епархије на коју су полагале право сплитска, барска и дубровачка архиепископија. Иако су то биле латинске архиепископије, босанска црква је имала словенски карактер. Њени епископи и свештеници имали су народна имена и народне јерархијске називе: дјед (епископ), гост (прота) и старац (презвитер). Сви чланови јерархије називали су се заједничким именом стројници. Богослужење, које је било источног обреда, вршили су као и остали Срби на словенском језику. За једног епископа босанског који је дошао у Дубровник на посвећење изрично се каже да није знао латински. Имали су монаштво које се као и монаштво целог православног истока управљало по правилима св. Василија Великог.

Све до времена бана Кулина ни приморске архиепископије ни папе нису много марили због тога што је босанска црква имала свој словенски и источни карактер. Они су се задовољавали тим што су епископи босанске цркве и босански банови признавали номинално њихову јурисдикцију.

Одвојено од живота цркве у Византији и Србији, а занемарена од својих латинских метропола у приморју, босанска црква је у свом унутрашњем животу била препуштена сама себи. Без културног руковођења она није могла култивисати верски живот својих припадника и чистити га од заосталих трагова паганства и сујеверја. Због тога је ова црква била погодно тло за разна неправилна верска учења и погодно уточиште за све оне верске елементе који су као непоћудни прогоњени из суседних држава. Зато се може предпоставити да су се многи од оних јеретика које је гонио Стефан Немања склонили у Босну. У Босну је доспио и изванредан број павлићанских (патаренских) катара са запада и богумила из Бугарске, али ови елементи нису успели да босанску цркву учине патаренском, нити се она сама икада друкчије звала него „црква босанска“, а њени чланови „крстјанима“. Ова црква се сматрала самосталном и није трпила зависност ни од кога, па су зато на њу гледале попреко и православна, а нарочито римокатоличка црква и називале је различитим јеретичким и погрдним именима: патаренском, катарском, богумилском, бабунском итд. Тако се је стварао антагонизам нарочито између римокатоличке и босанске цркве.

Крајем 1199. денунцирао је бана Кулина код папе Иноћентија III зетски „већи кнез” Вукан, син Немањин, наводећи да је бан са породицом пришао јереси која се раширила у Босни. Било је и других оптужби против бана. У једној се каже да су у Босни добили уточиште двојица патарејских јеретика, Матеј и Аристодије, који су због исповедања јереси прогнани из Трогира. Папа је најпре наређивао угарском краљу Емерику да предузме оштре мере против Кулина, али је овоме пошло за руком да увери краља како у Босни нема јеретика и да су сви хришћани у Босни прави католици, а не јеретици. Напослетку је папа послао у Босну 1203. специјалног инквизитора Ивана Казамерија, који је у априлу 1203. на Билином Пољу испитивао босанске духовнике. Казамери их додуше у почетку назива патаренима, али у тексту вели да се они зову „хришћанима”. По свему се види да су ти саслушавани били монаси босанске цркве. Инквизитор је од њих тражио само да се одрекну шизме (православља) да признају папин примат, да монаси живе по примеру римокатоличких редова и да не примају манихејске јеретике к себи. О верском животу верних нема ни говора.

Казамери је из Босне отишао к угарском краљу у пратњи Кулиновог сина и двојице најистакнутијих крстјана. Инквизициона акта су прегледана и додано је само то да бан Кулин мора у будуће платити казну од 1.000 марака сребра, ако у својој земљи буде свесно трпио јеретике. Тада се уједно последњи пут помиње име Кулина бана.

Босанска црква је и овом приликом као и приликом каснијих инквизиција пристајала на захтеве папских легата и инквизитора, а чим би они отишли оча би се осећала самосталном и живела својим сопственим животом, који је с временом све више обликовао своје специфичне форме. Зато је босанска црква у току векова била изложена нападима крсташких похода, које је папа слао против њих, али — све је било узалуд. Босанска црква се одржала као самостална и помало својеврсна црквена јединица све до времена када је услед турске окупације нестало границе између Србије и Босне. Тада се је босанска црква готово неприметно ујединила, заправо стопила, са српском православном црквом у саставу Пећке патријаршије.

СВЕТИ САВА

Велики жупан Стефан Немања и његова жена Ана имали су три сина, Вукана, Стефана и Растка. Док су старији синови, нарочито Стефан, продужили очев рад на управљању државом, Растка је Бог одредио да оствари, учврсти и овековечи очеву верску политику. Немањина православна оријентација добила је у њему генијалног протагонисту, који је успео да православље учини не само државном вером у Србији, него да оно постане и носилац националне културе и цивилизације и да јеванђелска наука постане истинска духовна својина и схватање српског народа. Његовом заслугом православље је постало „српска вера”.

Расткова младост и бекство у Свету Гору — Растко се родио око 1174. већ у зрелим годинама својих родитеља. Чим је поодрастао, дадоше га родитељи на учи књигу. Растко је показивао не само велик таленат него и необичну љубав према науци. Био је доброћудан, побожан и повучен. Већ од малена обратио је на се пажњу целе своје околине.

Кад је Растку било петнаест година даде му отац на управу Хум, камо би Растко одлазио ради забаве са младим велможама, али и ради упућивања у вођење државних послова. У једној повељи изданој сплитским трговцима Немања им дозвољава „да си излазе слободно у моју земљу и сина ми Растка у Хумску земљу и сича ми Вукана у Зету”.

Међутим, ни забаве, ни витешке игре, ни државни послови нису Растка привлачили. Њега је као младог верског ентузијасту могао у то време да интересује и одушеви одлазак крсташа да ослободе Христов гроб. Кад је ускоро после њиховог проласка кроз Србију Немања био потучен на Морави (1190), Растко се још више разочарао у светску славу. Зато је он у то време, кад би дошао из Хума, најрадије одлазио у планину где је његов отац градио манастир Студеницу. Ту се он наслађивао причањем калуђера о испосничком животу у манастирској планинској тишини. За њега није могло бити ништа лепше. У њему је сада већ сазрела жеља да оде у манастир, а циљ његових маштања била је Света Гора Атонска, у којој је у то време монаштво доживело свој највећи процват.

Глас о чудној и дивној Светој Гори ширили су нарочито светогорски монаси, који су одлазили на све стране да сакупљају милостињу за своје манастире. Кад је Растко једном приликом дошао к родитељима из Хума, затекао је на двору свога оца такве светогорске монахе. Један од њих био је Рус, а поред тога образован човек, те је Растку много и лепо разумљивим језиком причао о Светој Гори. Верујући да му то родитељи не би допустили, ако их и замоли, он са овим руским калуђером уговори бекство. Послужио се обманом. Замолио је родитеље да га пуне у лов на јелене и они му то одобре, а он ноћу са малим бројем поверљивих пратилаца и са оним калуђером Русом побегне у Свету Гору. Ту одседне у руском манастиру св. Пантелејмоча из кога је био његов водич.

Нестанак Растков изазвао је страшну пометњу на Немањиним двору. Растка су тражили свуда, али узалуд. Напослетку се Немања досети и пошаље потеру у Свету Гору. Кад су војници стигли у манастир св. Пантелејмоча и нашли Растка, одлакнуло им је. Сматрали су да су постигли свој циљ. Али, није било тако. Растко се у почетку није одупирао већ их је умирио, дао да вечерају и да се окрепе добрим светогорским вином, па онда поћоше сви на свеноћно бденије. Од дуга пута уморни и добрим вином подухваћени, чланови потере и војвода поспаше за време дугог богослужења. У то време отиде Растко с игуманом на манастирску кулу и тамо прими монашки постриг и од Растка постаде монах Сава.

Кад су се војници пренули од сна и видели да Растка нема на богослужењу, узбудили су се и почели да га траже. Испитивали су калуђере, викали на њих и почели су да их бију. У то им се јави Сава с пирга (куле) и укори их, а они, препознавши његов глас, умирише се. Међутим, кад су изјутра поново потражили Растка, јави

им се са пирга монах Сава. Кад га угледаше, почеше да кукају, а он их умириваше. Са куле им је бацио завежљај са својим световним оделом, чуперак одрезане косе и писмо за родитеље. Потера се разочарана и тужна вратила у Србију.

У Светој Гори Сава је нашао оно за чим је већ дуго тежио. Сав се посветио молитви и аскези. Кад је о првом празнику Благовести одлазио на славу манастира Ватопеда, он је тамо и остао, јер је тај грчки манастир имао одличну библиотеку, те је Сава ту могао, научивши грчки, да много чита и стиче знања. Обишао је све светогорске манастире, а нарочито многе пустињаке по пећинама и литицама планинским и дивио се лепоти свега онога што је видео очима и одушевљавао се подвизима ових светих људи. Стално је ишао бос. Одушевљен испосничким животом Сава је замолио игумана да му дозволи да се и он удаљи у пустињу, али му игуман то није одобрио. Због тога се Сава одао најстрожијој аскези живећи у самом манастиру. Дању је служио браћу, а ноћи је проводио у молитви и бдењу. Хране је узимао само толико да одржава живот. По таквом животу у врло младим годинама он је био чудо и за Свету Гору. Али, то је било прибирање духовне снаге за велико дело које му је Бог одредио у историји српског народа.

Прилике у Србији. Немањина абдикација и монашење — После смрти византијског цара Манојла Комнина (1180) дошао је убрзо слом династије Комнина, коју је 1185. заменила династија Анђела. Први цар из ове династије био је Исак II (1185—1195). Пошто је Немања после Манојлове смрти почео да шири јужне границе своје државе на рачун Византије, цар Исак Анђел, је био приморан да удари на Немању. У великој битци на Морави 1190. српска војска је била потучена, после чега је Немања морао да врати Византији све заузете области и да склопи мир. Међутим, склапањем формалног уговора о миру Византија је стварно признала самосталност српске државе. Византија је добро увиђала да неће лако изићи да крај са немирним Србима. Зато је цар Исак, у циљу одржавања што бољих односа са Србима, употребио склапање династичког брака између средњег Немањиног сина Стефана и царева синовике Евдокије, лепе кћери царева брата Алексија Анђела и жене му Јевросиме. Стефан је тада као зет царске куће добио титулу севастократора.

Склапање овог династичког брака имало је значајне последице. Године 1195. дошло је у Византији до промене на престолу. Брат царев Алексије, подстакнут од своје амбициозне и енергичне жене Јевросиме, успио је да збаци брата и да сам постане цар, а његова жена царица. Ова сујетна жена снажне воље ишла је даље. Није могла трпети да јој кћи буде незнатна принцеза у Србији. Зато је, као последица догађаја у Цариграду дошло већ идуће године до велике промене у Србији. Стефан Немања, оцењујући политичку ситуацију у свету, а и притиснут годинама, сазвао је државни сабор у Расу 1196, захвалио на престолу и за свог наследника одредио свог средњег сина Стефана, сада зета византијског цара. Било је то на Благовести 1196. Сутрадан су се Немања и његова жена Ана замонашили. Он као монах Симеон оде у своју Студеницу, а она као монахиња Анастасија у женски манастир Свете Богородице у Топлици.

Немања је ову своју одлуку вероватно донео још раније, те му није било тешко напустити престо. Најтежи проблем био је Вукан. Њему је, као престолонаследнику, требало по праву првородства (примогенитуре) да припадне престо. Зато је Немањи било најтеже од свега да увери Вукана да овакво решење захтевају државни интереси, а њему и његовим потомцима дао је заувек на управу Зету и Требиње као „вељем кнезу”. Под силом очеве ауторитета Вукан је на то пристао, али је за његову јогунасту нарав то била велика жртва.

Симеон-Немања одлази у Свету Гору — Вест о Немањином монашењу необично је обрадовала његовог најмлађег сина, светогорског монаха Саву. Сад се је Немањин мезимац могао надати да ће још једном осетити топлину родитељске љубави. Зато је Сава непрестано звао оца да дође к њему, описујући му лепоту монашког живота у Светој Гори. И Немању је срце вукао к своме мезимцу, али је још неко време остао у Студеници да види како ће се развијати прилике у земљи после његове абдикације. Годину и по дана посматрао је искусни старац из манастирске тишине живот државе коју је он створио. Споља није било никакве опасности, Стефана је народ поштовао и волео. Вукан се био помирио са својом судбином. Све је, дакле, у држави добро пошло. Задовољан таквим стањем одлучи старац да пође у Свету Гору. Опростивши се са својим синовима пошао је 8. октобра 1197, а стигао у Ватопед 2. новембра. Сусрет са сином био је дирљив. Сава је пао у загрљај остарелом оцу. Немања је опет био пун среће што је дочекао да још једном види љубљеног сина и по одобрењу игумановом поставио га је себи у службу.

Пошто се мало одморио од напорног пута, старац Симеон је пошао да обиђе светогорске манастире и испоснице. Син га је пратио. Како се Сава од свог доласка у Свету Гору није обувао, ишао је и сада уз оца босоног, а оштро светогорско камење задавало му је болове које је сада више осећао отац него син. Зато му је отац, као свом послушнику наредио да се обује и да седне на коња. Обилазећи манастире старац Симеон се дивно многим њиховим црквама и подвизима монаха и све је манастире богато даривао. Ипак, највећу корист имао је од њега мачастир Ватопед. Старац Симеон је обновио цркву св. Симеона у Просфору, утврдио је кулама, осигурао приходима и све то приложио Ватопеду. У самом манастиру сазидали су Симеон и Сава многе зграде, засадили винограде, од цара испросили метохије, на њима населили људе из Србије и све то опет поклонили Ватопеду.

Ватопед је користио не само дарове и добротинства старца Симеона и Саве, него и њихове пријатељске везе са византијским царем Алексијем III, тастом великог жупана Стефана Немањића. Зато су ватопедски мотаси замолили старца Симеона да пошаље Саву у Цариград где би свршио неке послове у корист манастира Ватопеда. Пошто се старац Симеон с тим сагласно, пошао је Сава у Цариград. Када је дошао у бучни и велелепни град од 800.000 становника, Сава је морао бити задивљен. Ту је блистала у свом своме сјају Јустинијанова Света (Аја) Софија, многе друге цркве и манастири,

царске палате, тргови и споменици старе славе и сјајне културе моћне Византије.

Цар је примио Саву необично љубазно и одмах му учинио све што је молио за манастир Ватопед и обећао му да ће му испунити ако још што жели. Тада је Сава изложио цару како у Светој Гори има један опустео манастир по имену Хиландар, па замоли да тај манастир да њему и његовом оцу, а они ће га обновити и као од себе дати Ватопеду. Цар му ту жељу одмах испуни и своју одлуку утврди царским писмом и печатом. Старцу Симеону, свом пријатељу, послао је посебно писмо и доста злата.

Подизање Хиландара — Чим је Сава стигао у Ватопед и упознао оца са резултатима своје цариградске мисије, позвао је старац Симеон игумана и братију, саопштио им садржај царевог писма о Хиландару, па је Хиландар и добивени новац приложио Ватопеду. Међутим, сада долази до изражаја идеја коју су Немања и Сава имали можда и раније, а сада ју је став цара Алексија III поткрепио и отворио могућност за њену реализацију. У духу средњовековног књижевног манира прича Савин биограф Теодосије како је неки „богобојажљиви муж” дошао Сави и саветовао му да „створи манастир у Светој Гори да буде истинито прибежиште твоме отачаству да и после вас они који су у земљи отачаства свога, који се нађу да љубе Бога и његову пречисту Матер и који желе истинитога живота, дошавши ту, да га нађу, и претрпивши до конца да буду спасени.” Сава је схватио овај савет као упућен од Бога и саопштио га најпре оцу, а онда обојица игуману, молећи да им да од цара поклоњени опустели Хиландар да га обнове и у њему створе уточиште за српске монахе, којих је доста било и у појединим светогорским манастирима и у Солуну. Игуман то одбије. Зато Симеон и Сава пођу другим путем. Сава оде у Кареју и исприча проти шта жели и шта је било. Тада прота преузме иницијативу. Састави молбу коју су потписали представници свих манастира осим Ватопеда и упути је цару. У молби је наведено како су Симеон и Сава добили за Ватопед Хиландар и друге запустеле манастире у Милејама, али није право да ти манастири изгубе своју слободу, а под Ватопедом ће коначно пропасти. Зато представници манастира моле цара да ове манастире преда њима, а они ће замолити Симеона и Саву да их приме у своју својину и да ту оснују манастир за своје сународнике. Пошто је и Сава у име своје и очево интервенисао у овој ствари код цара Алексија III, издао је цар у јуну 1198. повељу којом опозива своју ранију одлуку и Хиландар са осталим запустелим манастирима у Милејама даје у власништво Симеону и Сави да буду склониште људима српског народа.

На основу царске повеље и сагласности светогорских манастира предузели су Симеон и Сава све што је било потребно за градњу манастира. Пошто су им одређене границе добивеног подручја, они су са обилном финансијском помоћи великог жупана Стефана Немањића приступили послу. Градња манастира је брзо напредовала. Симеон Немања издао је основну повељу за нови манастир и у лето 1199. он се са сичом Савом и српским монасима уселио у српски

манастир Хиландар. Велика идеја била је остварена. Манастир Хиландар је посвећен Ваведенију Пресвете Богородице.

Сава је за нови манастир написао типик или устав по коме се имало живети у манастиру. То је у ствари превод типика манастира Пресвете Богородице Евергетиде (Добротворке) у Цариграду, у који је још Немања понекад свраћао, а Сава је на својим путовањима у Цариград у њему становао. Сава је превео само пролог тога типика тј. правила о животу у манастиру, а не и синаксар тј. правила за вршење богослужења. При преводу је водио рачуна о специфичним условима живота у Хиландару, те је понегде одступао од евергетидског грчког оригинала. У погледу самосталности новог манастира Сава је у 12. глави типика одредио: „Заповедам свима вама од Господа Бога Сведржитеља да овај свети манастир буде слободан од свих ту владика и да није ни под чијим правдама, ни царским, ни црквеним ни другим ничијим, но да је под једином слављеном Богородицом Наставницом и молитвом преблаженога и светога оца (тј. Симеона) и онога који игуманује у њему...”

Оснивање манастира Хиландара је врло важан догађај у историји српске цркве и српске културе. Основан да буде прибежиште српских светогорских монаха, он ће с временом постати центар и расадник српске просвете, прва српска висока школа и највећа радионица српске средњевековне књижевности.

Карејска испосница — Радећи на стварању новог киновијског манастира, Сава није престао да мисли и на оне монахе који желе да у самоћи и ћутању, молитвама и медитацијама (созерцавањима) јачају своје духовне снаге. Међу такве монахе спадао је и он. Зато је купио врло лепо место усред Кареје и ту подигао испосницу са црквицом посвећеном св. Сави Освећеном. Одредио је да у тој испосници живе два до три монаха и 1199. написао за њихов живот врло строг типик познат као Карејски типик, који спада у ред тзв. скитских типика. Написан је на каменој плочи и причвршћен на зиду саме испоснице (молчаница, исихастирион) да буде вазда пред очима онима који ту живе. У испосници је често и радо проводио време и сам Сава у смирењу, посту и молитви, као и духовном одмору и истинском јачању духовних снага после великих брига и напора у раду.

Карејски испосници су се поред молитве бавили и преписивањем богослужбених и поучних књига, те су на тај начин користили не само свом спасењу већ и спасењу ближњих.

Смрт Симеона-Немање и његово проглашење за светитеља — Преподобни Симеон уселио је са сином својим Савом у манастир Хиландар већ у дубокој старости. Почетком 1200. године почео је боловати, па осетивши да му се ближи крај живота, позове к себи сина и поче га очински учити из богате ризнице своје побожности и великог животног искуства. На крају га загрли и са сузама га благосиљаше. Затим сазва старце Свете Горе и опростивши се са њима замоли их да се не разилазе док га не опоју и не сахране. Седам дана није блажени старац узимао никакве хране, већ се само при-

чешћивао. Уочи 13. фебруара 1200. године нареди да му се спреми лежај од рогозине и камен под главу, да се на то простре монашка хаљина, која му је спремљена за смрт и да се донесе икона Пресвете Богородице, па леже ту и чекаше исход своје душе. Дозове проту и братију па се опрости са њима, а кад се они разиђоше старац се причести и рече: „Слава Богу за све“, па ућута. Његов мезимац остао је код његова одра само са једним јеромонахом, погружен у дубокој туги. Кад се у цркви већ почело јутрење прене се блажени старац, упери поглед у небо и славећи Бога речима хвалитних псалама — испусти душу. Опело су му певали монаси свих народности. После Срба певали су најпре Грци, затим Иверци, па Руси, за њима Бугари и на крају опет Срби.

Очева смрт била је за Саву велики губитак. Остао је у Хиландару са свега петнаестак монаха. Он се ипак снашао и продужио је своје велико дело. Очев лик и ауторитет био му је стално пред очима. Једне ноћи удостојио га је Бог чудног виђења. Јавио му се његов отац, преподобни Симеон, у неисказаној слави и лепоти окружен светитељима. Испуњен радости преподобни Симеон је говорио сину да ни он не тугује, благословио га и предказао му велико дело које ће извршити у животу српског народа. Ово виђење учинило је на Саву снажан утисак. Он се њиме наслађивао најпре сам, а онда у жељи да за славу преподобнога дознају и други, помоли се Богу да прослави преподобног Симеона и на земљи и да учини да мошти његове буду мироточиве. Затим сазове проту, игумане и старце светогорске да учине помен преподобном Симеону. Грци су на челу са протом служили у великој цркви где је био гроб преподобног Симеона на грчком, а Сава се повуче на пирг да сврши свеноћне бденије на српском. Док се он у току бденија искрено и са сузама молио Богу да прослави његова оца, разли се доле у цркви мирис из гроба Симеонова из кога је текло миро. Монаси се зачудише, препадоше и позваше Саву, који је у неописаној радости што му је Бог услишио молитву пао на очев гроб и грлећи га као самог оца целивао га од радости и сузама заливао.

Видећи овај знак којим је Бог прославио свога угодника, прота је после јутрења сазвао све окупљене светогорске игумане и старце, те сви заједно саборно наредише Сави да напише житије и службу своје преподобном оцу и одредише да се он слави као светитељ, а његова успомена да се празнује као и успомене других светитеља. Тиме је извршен акт канонизације св. Симеона. Сава је испунио одлуку светогорског сабора и написао житије и службу своје светом оцу.

Ускоро после смрти св. Симеона Саву је рукоположио у Хиландару критски епископ за ђакона и презвитера, после чега се је он опет неко време повукао у своју испосницу у Кареји. Када је после извесног времена ишао у Солун произведен је тамо за архимандрита. Под његовим богонадахнутим руководством Хиландар се пунио братством и нагло напредовао у сваком погледу.

Општи значај Стефана Немање — У политичкој историји српског народа Немања је стекао неоцењиве заслуге стварањем велике средњевековне српске државе. Он је од разједињених области које

су биле раздвајане географским факторима и суревњивошћу и међусобицама бројних династа, успео да створи хомогену државу у којој су се изгубили локални и сепаратистички племенски патриотизми, а ојачала интегрална српска национална свест. Зато је он кроз цео период средњевековне српске државе којом је управљала његова династија, па и касније, сматран не само творцем српске државе него и оцем нације.

У црквеној историји нашој Немања има такође огроман и судбоносан значај због тога што се определио за источно православље, учврстио га и омогућио стварање самосталне српске православне цркве. Подизањем својих задужбина он је ударио темељ задужбинарству својих нагледника, које је дало замах развоју националне српске културе. Напослетку, примером своје побожности утицао је Немања на јачање вере и побожности у народу, а својим монашењем подигао је углед монаштва. Немања је од побожности и монаштва створио покретаче и творце средњевековне српске културе и националне величине.

Сукоб међу Стефаном и Вуканом — Док је Немања као монах Симеон живео у Светој Гори, владао је у Србији унутрашњи мир. Вукан, иако је у души био незадовољан што није добио очев престо, ћутао је све до очеве смрти обуздаван силом очеве ауторитета. Али чим је старац Симеон заклопио очи, Вукан је почео да учвршћује своје везе са Угарском и папом Иноћентијем III, те је напослетку напао на брата. У Србији је букнуо грађански рат. Помоћу угарске војске Вукан је у пролеће 1202. победио Стефана, који је морао да бежи, а он је завладао државом. Стефан је ипак уз помоћ бугарског цара Калојована успео да 1203. победи Вукана и да поврати престо. Али и поред те победе правог мира није било, већ се је стање грађанског рата у земљи латентно одражавало и ометало напредак државе у сваком погледу. Поврх свега, као што обично бива у ратним временима, наступила је глад, која је покосила силан свет и доводила и народ и великог жупана до очајања. Велики жупан је о свему томе писао у Свету Гору своме брату Сави, кога су те вести особито ожалостиле. Стефан га је молио да узме свете мошти очеве и да пође у Србију „да се светим молитвама вашим просвети ваше отачаство и сви ми будемо благословени”. Стефан се надао да ће присуство моштију св. Симеона, који је и мртав био симбол државе коју је створио, утицати на Вукана да се смири и да ће се тако учврстити његов положај и осигурати мир у земљи. Стефан је очекивао помоћ и од самог Саве као владар по одредби њиховог оца, који је продужио очеву православну верску политику, насупрот Вукану, који је потпуно припао римокатоличкој цркви и постао њен експонент у западном делу државе којим је управљао.

Долазак Светог Саве у Србију и измирење браће — Док је у Србији владао немир због неслоге међу Стефаном и Вуканом, снашла је беда и Свету Гору. Било је то време четвртог крсташког рата. Крсташи су успели да разбију Византију, освоје Цариград и да 1204. оснују тзв. Латинско царство у коме су власт имала француска феу-

дална гoспoдa и млетачкa aристократија. Уместо да пођу даље и ослобoде грoб Госпoдњи oд неверника, крстaши су по хришћанскoј Византији, a нарoчитo по Царигрaду, пљачкaли црквe и мaнaстирe, oднoсили уметнине, свeтитeљскe мoшти и драгoцeнoсти. У тoм пoслу су, нaжaлoст, виднo учeствoвaли и римoкaтoлички мoнaси.

Од oвог злa није билa пoштeђeнa ни Свeтa Гoрa. У њу је упaлo јeднo oдeлeњe крстaшкe вoјскe, a с њим дoђoшe и лaтински свeштeници и мoнaси. Дoк је вoјскa вршилa нaсиљa и пљачкe, oви црквeни људи су пoчeли дa свим силaмa примoрaвaју свeтoгoрскe мoнaхe дa признaју пaпскy влaст. Тaкo је у Свeтoј Гoри нaстaлo врeмe великих стрaдaњa, нeрeдa и несигурнoсти.

Чувши зa oвaкo тeшкe приликe у Свeтoј Гoри и бoјeћи сe зa судбину мoштију свoгa свeтoг oцa, писaлa су брaћa Сaви дa узмe oчeвe свeтe мoшти и прeнeсe их у Србију. Сaвa је и сaм видeо кaквa oпaснoст прeти мaнaстиру и oчевим мoштимa, пa сe рeши дa удoвoљни жeљи свoјe брaћe, тим прe штo је вeрoвaо дa ћe тo дoпринeти учвршћeњу мирa мeђу брaћoм и oпштeм дoбрy нaрoдa. Зaтo извaди из грoбa нeпoврeђeнo oчeвo тeлo и уз нaјвeћe oпaснoсти, „крoз oгaњ и вoду, цeо сaчувaн и ничим пoврeђeн“, прeнeсe гa у Србију и дoђe у Хвoснo. Ту је изишao прeд свeтe мoшти и прeд брaтa велики жупaн Стeфaн сa eпискoпoм, свeштeницимa и мoнaсимa, тe су нa рукaмa прeнeли свeтo тeлo у Студeницу и пoложили у грoб кoји је Нeмaњa сeби ту припрeмиo. Билo је тo 19. фeбруaрa 1207.

Присуствo oчeвoг чудимa прoслaвљeнoг тeлa и aутoритeт нaјмaлaђeг брaтa нeoспoрнo су утицaли нa Вукaнa и умирили гa, a Стeфaнa сy oснaжили. Бoрбe су сe мeђу брaћoм прeкрaтилe и у зeмљи је нaстaо мир. Зaтo је рaзумљивo штo је кaснијe нa oснoву oвaкo нaстaлe ситуaцијe, кoјa је билa плoд рaдa Сaвинoгa, ствoрeнa у нaрoду сликoвитa лeгeндa пo кoјoј је Свeти Сaвa нaд oчевим свeтим тeлoм измирнo брaћу. Иaкo кaзивaњe oвe лeгeндe нeмa буквaлo истoријски сaдржaj, нeoспoрнa је чињeницa дa је измирeњe брaћe пoстигнутo нaјвишe утицaјeм и рaдoм Свeтoг Сaвe и дa је oд тaдa мeђу брaћoм влaдao мир.

Рaд Свeтoг Сaвe у Србији oд 1207. дo 1217. — Кaд је дoшao у Србију Свeти Сaвa је вeћ биo чoвeк зрeлoг дoбa и ширoких видикa. Он је прe тoгa видeо Царигрaд и Сoлун, упoзнao византијскy црквeну и прoфaну културу и цивилизaцију и билo му је пoтпунo јaснo дa српски нaрoд нe мoжe бeз прoсвeтe дa ствaрa свoју нaциoнaлнy културу, ни цивилизaцију, ни прaву нeзaвиснy држaву. Бeз прoсвeтe Срби мoгу имaти сaмo рoпскe пeрспeктивe. У дoухoвнoм живoту свoг нaрoдa Свeти Сaвa је нaшao вeрскo нeзнaњe и културнy зaoстaлoст, a у eкoнoмскoм пoглeду нeмaштину и нeумeшнoст. У срaвњeњу сa oним штo је видeо у Византији тo је билa бeдa. Тaквo сaзнaњe учинилo је нa Свeтoг Сaвy бoлaн утисaк и ствoрилo прeкрeтницy у њeгoвoм живoту. Он сe нe врaћa у Свeту Гoру, вeћ кao aрхимaндрит Студeницe oстaјe у oтaдбини дa пoслужити свoм нaрoду.

Тaдa је пoчeо прoсвeтитeљски рaд Свeтoг Сaвe, кoји сe сaстojao у нeумoрнoм ширeњу јeвaњeлскe нaукe, у чишћeњу вeрскoг живoтa oд сујeврјa и oстaтaкa пaгaнствa, у системaтскoм ширeњу писмe-

ности и разних практичних знања. Студеница је била само његово службено седиште, само молитвено одмаралиште за духовно освежавање уз гроб свога светог оца. Иначе, светитељ је стално био у народу. Подизао је цркве и богомоље, а где то није било могуће постављао је на видним и пролазним местима крстове да потсећају народ на Христа Спаситеља и на његову науку. Свети Сава је обишао сваки кутак српске државе проповедајући и учећи све и свакога, и ратаре, и сточаре, и занатлије, и трговце, и мушкарце, и жене, и децу. Из сећања на тај рад настале су у народу многе приче и легенде о учитељству Светог Саве, а многи топоними говоре о томе где је све био или пролазио Свети Сава. На том свом обилагању српских области светитељ је упознао прилике у народу, што ће му касније необично добро доћи кад буде вршио организацију српске цркве.

Поред култивисања верског живота и ширења просвете Свети Сава је помагао брату својим саветима у вођењу државних послова и учествовао у дипломатским мисијама. Један такав случај био је са бугарским одметником Стрезом, коме је велики жупан Стефан дао уточиште и помогао му да заузме своју кнежевину на доњем Вардару. Неблагодарни Стрез се после свега тога удружио са Стефановим непријатељима, Бугарима и Латинима, и спремао се да га нападне. Велики жупан нашао се у великој невољи. Зато замоли Саву да оде к Стрезу и да га уразуми да не чини крвопролића. Излажући се смртној опасности Сава је отишао у Стрезов табор. Настојао је да благим речима и убедљивим разлозима одврати Стрезу од напада на свог добротвора, али он је био упоран и тврдоглаво је остајао при својој одлуци на опште запрепаштење својих људи. Сава се без успеха морао вратити. Али, ако његове разлоге није усвојио Стрез, усвојила их је његова околина. Видећи да их Стрез води у пропаст, његови људи су решили питање сами: идуће ноћи убили су Стрезу. Тако је ова Савина дипломатска мисија, ако не директно, ипак успела индиректно.

Кад се је угарски краљ Андрија спремао са латинским царем Хенриком да удари на Стефана, забринути велики жупан се опет обратио своме брату Сави, који му је дао драгоцене савете како треба да поступи у преговорима са Андријом и Хенриком. Користећи се тим саветима и аргументацијом Савином, Стефан је успешно завршио ове преговоре и спасио земљу од опасног напада.

У току свога десетогодишњег боравка и рада у Србији (1207—1217) Свети Сава је учинио прави духовни препород у животу младе српске државе и створио основе на којима ће ускоро организовати самосталну српску цркву.

ПОЛИТИЧКЕ ПРИЛИКЕ НА БАЛКАНУ ПОСЛЕ ЧЕТВРТОГ КРСТАШКОГ РАТА

Крсташки ратови — Племенита идеја првог крсташког рата (1095—1099) о ослобађању Јерусалима и других светих места од муслиманских Сарацена помешала се у следећим крсташким похо-

дима са освајачким и пљачкашким побудама. Зато су учесници другог крсташког рата изгубили Јерусалим. Њега је 1187. заузео Саладин султан Египта и Сирије. Пад Јерусалима био је повод за трећи крсташки рат (1189—1193) у коме су учествовали немачки цар Фридрих Барбароса, француски краљ Филип II Август и енглески краљ Ричард Лавово Срце. Међутим, овај поход је поред свог узвишеног циља носио у себи велику опасност и по хришћанску Византију. Вршећи велики притисак на Византију Барбароса је успео да изнуди од ње помоћ. Византија му је морала дати бродове за превоз трупа, угледне таоце и обавезу да ће Барбаросину војску снабдевати храном. Али, и овај крсташки рат завршио је неуспехом. Гроб Господњи и даље је остао у Саладиновим рукама.

Четврти крсташки рат — Жеља за ослобођењем Јерусалима од неверника није на западу била напуштена. Но тој се жељи у општем антивизантијском расположењу придружила и идеја о освајању Цариграда. Тако је четврти крсташки рат, покренут акцијом новог папе Иноћентија III, отворио могућност за остварење млетачких освајачких циљева. Вође крсташке војске, Балдуин гроф Фландријски и Бонифације гроф Монфератски замолили су Млечане да им даду лађе и помоћ за овај поход. Имајући у виду своје трговачке интересе и политичке аспирације, Млечани пристану, али траже велику плату. Како вође крсташке војске нибу имали новаца да плате превоз, прихвате предлог дужда Енрика Дандола да помогну Млечанима при освајању Задра. После овог првог одступања од свог главног циља, крсташи су се, потстрекнути од немачког цара Филипа Швапског, споразумели са Алексијем, сином збаченог Исака II Анђела, да му помогну на обарању његова стрица Алексија III, бившег таста великог жупана Стефана Немањића, чију је он кћер Евдокију отерао. Крсташи су већ крајем јуна 1202. били под Цариградом, а за годину дана он је већ пао у њихове руке. На престо је доведен слепи Исак II и син му Алексије IV као сувладар, али је њихова држава била потпуно зависна од крсташа и Млечана. То је изазвало негодовање у народу и отпор против крсташа. Цар Исак II је поново бачен у тамницу, Алексије убијен, а на престо је дошао Алексије V Дука Мурзуфло, зет Алексија III а муж Евдокије, бивше жене великог жупана Стефана Немањића.

Пад Цариграда — Победа антилатинског правца у Византији изазвала је крсташе. Они су сада зато предузели не да доведу нову владу у Византији, него да Византију сруше и на њеним рушевинама да створе своју државу. Пошто су се крсташи и Млечани споразумели о подели Византије, отпочне јуриш и 13. априла 1204. Цариград је пао у руке крсташа. Тада је настало страшно насиље и пљачка какву свет није видео. Сам папа Иноћентије III вели да Францима није било свето ништа: ни деца, ни жене, ни старци, ни храмови, ни имовина невиних људи. Док су једни скидали злато и драго камење са мртвог цара Јустинијана, други су кидали наките у цркви св. Софије и проводили у њој оргије. „Чак и Сарацени су милосрдни

били у поређењу са овим људима који носе на раменима Христов крст". вели оневидац ових страшних дана византијски историчар Никита Хонијат. Све што се од уметничких предмета могло узети и откинути носили су крсташи и Млечани и слали на запад. И данас се на цркви св. Марка у Венецији виде Лисинови коњи који су тада однесени из Цариграда.

Подела Византије — План о деоби Византије направили су крсташи у марту 1204, дакле пре коначног напада на Цариград. Главну реч при подели Византије имао је млетачки дужд Енрик Дандоло. За цара Латинског царства у Цариграду изабран је Балдуин Фландријски, али му је уз бок постављен као латински патријарх Млечанин Тома Морозини. Ово царство је захватало области с обе стране Босфора, и Хелеспонта и нека егејска острва. Бонифације Монфератски је запосео Солун и као вазал латинског царства основао Солунску краљевину, која је обухватала Македонију и Тесалију. Он је опет имао под собом неколико вазалних кнежева. Млечани нису жудели за копненим поседима, већ за острвима и лукама на трговачким путевима. Они су добили три осмине Цариграда и већину егејских и јонских острва, Драч, Дубровник и многе друге луке. Тако су Млечани постали господари Јадранског, Јонског и Егејског мора. Држали су у својим рукама трговачке и војне путеве и мореузе и контролисали прилаз Цариграду.

Византијско становништво је тешко подносило туђинску политичку власт, а формално потчињавање цркве латинском патријарху и папи нико није признавао, те је јаз између источне и западне цркве био још већи. Многи византијски феудалци су се помирили са новонасталим стањем, али су ипак гекли од њих напуштали окупирано подручје и бежали у још неосвојене области и тамо, ослањајући се на грчко становништво, оснивали нове државе. Тако у Малој Азији Теодор I Ласкарис основао је Никејско царство, на Балкану је од Драча до Коринтског залива Михаило Анђел основао Епирску деспотовину, док је на источној обали Црнога мора настало Трапезунтско царство, које су непосредно пред сам пад Цариграда створили Алексије и Давид Комнин.

Од свих ових делова Византије највећи успон у свом развиту имало је Никејско царство. Услед напада бугарског цара Калојана (1197—1207) на Латинско царство и пораза који су претрпели код Једрена 1205, Латинци су се морали повући из Мале Азије. Тако се је Теодор Ласкарис решио непријатеља с једне стране. Пошто је учврстио своју надмоћ над Трапезунтским царством, Теодор је почео да изграђује нову византијску државу угледајући се у свему на стару Византију. Обновљене су све старе државне и црквене институције, царство и патријаршија. За патријарха је изабран учени Михаило Ауторијан, који је 1208. свечано крунисао и помазао Теодора за цара. Од тада је Теодор сматран за законитог везантијског цара, а нови

патријарх за поглавара грчке цркве и као такав носио је назив цариградског васељенског патријарха.

Положај Србије после пада Византије — Развој догађаја на Балкану после пада Цариграда и распада Византије није ишао у прилог Србији. На северу она је имала Угарску, која је била нерасположена према Стефану, а као експонент папских аспирација увек је била спремна да Србију нападне. На југу је била Епирска деспотина чији је деспот покушавао, додуше без успеха, да Србији одузме Зетско приморје и Скадар. Латинско царство је стварало Стефану замке својим савезима са Бугарима и Угрима и њиховим заједничким нападима на Србију.

Наследник Калојанов, бугарски цар Борил, љут на Стефана што је дао уточиште Стрезу, ударио је 1214. на Србију заједно са својим савезником латинским царем Хенриком. Савезници су дошли до Ниша, али даље нису могли да продру. По казивању Стефановом избила је у њиховој војсци једне ноћи услед појаве св. Симеона страшна паника, која се је претворила у међусобни покољ њихове војске и она се је морала повући „у пропасти и срамоти великој”.

Ни савез између Латинског царства и Угарске није им донео жељеног плода. Њихов напад на Србију спречио је Стефан мудрим преговорима с угарским краљем Андријом у Равну (Ћуприја) и латинским царем Хенриком, после чега су се и угарска и латинска војска повукле са српских граница.

Оријентација Стефанове спољне политике према Риму — На спољну политику великог жупана Стефана Немањића, поред самих околности у којима се налазила држава, неоспорно су утицале и његове брачне везе. Пошто је отерао своју прву жену, Евдокију, слабили су његови односи са Византијом, која је и иначе пропадала, а његов нови брак са Аном, унуком млетачког дужда Енрика Дандола у многоме је поправио његове спољне односе у времену кад Византије више није било, а Млечи постали велика сила. Ослањање на Млетке одводило је Стефана на приближавање папској курији, при чему свакако није био без значаја утицај његове нове жене римокатоликиње. Добри односи са папском куријом могли су заштитити Стефана од његових главних непријатеља, Угарске и Латинског царства. Шта више, од папе је могао добити признање своје државне независности и краљевску круну. Римска курија је исто тако показивала спремност да изађе у сусрет Стефановим жељама, имајући у виду своје интересе на Балкану, јер би Стефан пре добијања круне свакако морао да призна папску власт и прими римокатоличку веру. Поред свега тога Стефану се таква политика учинила необично корисном и по њега и по државу. Почели су преговори.

Са новим политичким курсом Стефановим никако се није слагао његов брат Сава. Васпитан у духу православља, после свега онога што је видео у Светој Гори приликом напада Латина, он није могао усвојити братове концепције. После десетогодишњег рада у Србији, којим је ударио основе православној црквеној организацији, коју је само требало крунисати самосталношћу националне цркве као

душе српске државе, Сава није могао одобрити овај преокрет у братовим схватањима ни нови курс његове спољне политике. Он је сматрао да ће папино признање српске државе и добивање круне значити у ствари зависност од папе, а да ће стварањем самосталне православне цркве у самосталној држави та држава имати истинску самосталност. Међутим, нити је Сава могао уразумити Стефана да не чини што је наумио, нити је Стефан више могао да напусти свој правац и прихвати братову концепцију. После дугих разговора Сава је напустио Србију. Отишао је 1217. у Свету Гору, у свој Хи-ландар, јер није могао да сачека оно што ће се догодити.

Ускоро после Савиног одласка дошао је у Србију легат папе Хонорија III, који је у јесен 1217. крунисао Стефана за краља. Тиме је самостална српска држава добила међународно признање нарочито у западном свету, у чијем је политичком животу ауторитет папске курије имао примарни значај. Стефан Немањић постао је „прво-венчани“ краљ српски а Србија краљевина.

САДРЖАЈ

	Страна
ПОЈАМ О ИСТОРИЈИ СРПСКОГ НАРОДА И СРПСКЕ ЦРКВЕ И КОРИСТ ОД ЊЕНОГ ИЗУЧАВАЊА	3
ПОДЕЛА ИСТОРИЈЕ СРПСКЕ ЦРКВЕ	3
У В О Д	
СЛОВЕНИ	
— Етногенеза Словена	5
— Физичке и духовне особине Словена	5
— Друштвено уређење и привреда	6
— Многобожачка вера код Словена, а посебно код Срба	7
СЕОБА И ПОДЕЛА СЛОВЕНА	9
П Р В И П Е Р И О Д	
І Г Л А В А	
ДОСЕЉАВАЊЕ СЛОВЕНА НА БАЛКАНСКО ПОЛУОСТРВО	
— Први напади Словена и Авара на Византију	10
— Насељавање Словена на Балкану у време цара Ираклија	11
ХРИШЋАНСТВО НА БАЛКАНУ ПРЕ ДОЛАСКА СЛОВЕНА	
— Почети хришћанства на Балкану	12
— После Миланског едикта	12
ЖИВОТ ЈУЖНИХ СЛОВЕНА У НОВОЈ ПОСТОЈБИНИ	
— Однос досељених Словена према староседеоцима	14
— Груписања и појава племенских имена	15
— Име Србин	15

II ГЛАВА

ФОРМИРАЊЕ ПРВИХ ДРЖАВА

ПРВА СЛОВЕНСКА ДРЖАВА КНЕЗА САМА	17
КАРАНТАНИЈА	17
ПОСТАНАК ХРВАТСКЕ ДРЖАВЕ	18
ПОСТАНАК СРПСКИХ ДРЖАВА	19
СРБИЈА — РАШКА	19
ДУКЉА	21
ПРВИ ПОКУШАЈИ ПОКРШТАВАЊА СРБА	21

III ГЛАВА

СЛОВЕНСКА ПРОПОВЕД И ЊЕН УСПЕХ

СВЕТИ ЋИРИЛО И МЕТОДИЈЕ

— Византијско мисионарство међу Словенима	23
— Живот и рад св. браће до 863.	23
— Моравска и Панонска кнежевина	24
— Мисија св. браће у Моравској и Панонији	25

УЧВРШЋИВАЊЕ ХРИШЋАНСТВА И СЛОВЕНСКЕ ПИСМЕНОСТИ У СРБИЈИ	27
ПРОГОНСТВО УЧЕНИКА СВ. БРАЋЕ ИЗ МОРАВСКЕ	28

РАД УЧЕНИКА СВ. БРАЋЕ У МАКЕДОНИЈИ

— Македонија између Рима и Цариграда	29
— Покрштавање Бугара	29
— Рад св. Климента и Наума и појава прве словенске епархије	30
— Бугарска патријаршија	32

САМУИЛОВО ЦАРСТВО И ПОСТАНАК ОХРИДСКЕ ПАТРИЈАРШИЈЕ	32
--	----

ОХРИДСКА АРХИЕПИСКОПИЈА ПОСЛЕ ПРОПАСТИ САМУИЛОВОГ ЦАРСТВА	34
---	----

СЛОВЕНСКА ПИСМЕНОСТ И БОГОСЛУЖЕЊЕ У ХРВАТСКОМ ПРИМОРЈУ	36
--	----

— Латинаши и глагољаша	36
— Верска политика краља Томислава	36
— Сплитски сабори и Гргур Нински	36
— Петар Крешимир IV (1058—1074) и сплитски сабор 1060.	37
— Победа латинске странке	38

IV ГЛАВА

ЗЕТА

ПОСТАНАК ЗЕТСКЕ ДРЖАВЕ	39
— Кнез Стефан Војислав	39

ЗЕТА — ПРВА СРПСКА КРАЉЕВИНА

— Кнез Михаило	40
— Велики црквени раскол (1054) и Михаилова црквена политика	40
— Устанак у Македонији	41
— Михаило добија краљевску круну од папе Гргура VII	41

ЗЕТА НА ВРХУНЦУ СВОЈЕ МОЋИ

— Краљ Бодин (1081—1101)	41
— „Самосталност“ Дукљанско-барске архиепископије	42

БОРБА ЗЕТЕ И РАШКЕ О ПРЕВЛАСТ И ПРОПАСТ ЗЕТСКЕ КРАЉЕВИНЕ

.	42
— Одвајање Босне	43

БОРБА РАШКЕ СА ВИЗАНТИЈОМ

	43
--	----

V ГЛАВА

ДУХОВНИ ЖИВОТ У I ПЕРИОДУ

— Духовни и културни преображај Срба под утицајем хришћанства и словенске писмености	45
— Појава монаштва код Срба и његови облици	45
— Цркве и манастири код Срба у овом периоду	47
— Књижевност	48
— Подвижници и светитељи овог периода	50

VI ГЛАВА

НА ПРАГУ ЕПОХЕ СЛАВЕ И ВЕЛИЧИНЕ

СТВАРАЊЕ ВЕЛИКЕ СРПСКЕ СРЕДЊЕВЕКОВНЕ ДРЖАВЕ

СТЕФАН НЕМАЊА

— Превласт Рашке	55
— Немања — оснивач велике државе	55
— Верска политика Стефана Немање	56
— Немањина борба за чистоћу православља	57
— Немањине задужбине	58

БОСАНСКИ БАН КУЛИН И ПРОБЛЕМ БОГУМИЛСТВА У БОСНИ	59
СВЕТИ САВА	61
— Расткова младост и бекство у манастир	62
— Прилике у Србији. Немањина абдикија и монашење	63
— Симеон-Немања одлази у Свету Гору	64
— Подизање Хиландара	65
— Карејска испосница	66
— Смрт Симеона-Немање и његове проглашење за свети- теља	66
— Општи значај Стефана Немање	67
— Сукоб међу Стефаном и Вуканом	68
— Долазак Светог Саве у Србију и измирење браће	68
— Рад Светог Саве у Србији од 1207—1217.	69
ПОЛИТИЧКЕ ПРИЛИКЕ НА БАЛКАНУ ПОСЛЕ ЧЕТВРТОГ КРСТАШКОГ РАТА	70
— Крсташки ратови	70
— Четврти крсташки рат	71
— Пад Цариграда	71
— Подела Византије	72
— Положај Србије после пада Византије	73
— Оријентација Стефанове спољне политике према Риму	73
САДРЖАЈ	75

